

JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH
FILOZOFICKÁ FAKULTA
ÚSTAV BOHEMISTIKY

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

POSTAVA FAUSTA V ČESKÉ LITERATUŘE

Vedoucí práce: Mgr. Jana Skálová, Ph.D.

Autor práce: Kateřina Pěchová

Studijní obor: Bohemistika

Ročník: III.

2012

Prohlášení

Prohlašuji, že svoji bakalářskou práci jsem vypracovala samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své bakalářské práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejich internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam o průběhu a výsledku obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu mé kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

České Budějovice 25. července 2012

.....
Kateřina Pěchová

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala konzultantce mé bakalářské práce PhDr. Věře Pospíšilové za její velmi vstřícný přístup a cenné rady.

Anotace

Cílem bakalářské práce bude komparace a postižení vývoje v pojetí faustovské postavy ve čtyřech pracích české literatury doby humanismu a renesance a národního obrození. Východiskem bude *Historia o životě doktora Fausta*, kterou podle vydání Martina Carchesia z r. 1611 publikoval Jar. Kolár, a mírně upravené vydání V. R. Kramera v edici Jana Lehára. Na pozadí analýzy těchto dvou textů budou interpretovány loutková hra Matěje Kopeckého a pověst *Faustův dům* ve Starých pověstech českých Aloise Jiráska. Studentka se pokusí nastítnit vývoj pohledu na postavu doktora Fausta v dobovém kontextu a zvážit míru zábavnosti a mravního apelu v jednotlivých pracích. V souvislosti s Carchesiovou *Historií* se bude věnovat Faustovi v kontextu humanistické touhy po poznání.

Annotation

The aim of the thesis will be the comparison and impairment of evolution in the concept of Faustian character in four works of Czech literature during the period of humanism, Renaissance and National Revival. The basis will be Life History of Doctor Faustus which was published by Jar.Kolár in 1611 release by Martin Carchesius and slightly modified edition of V.R.Kramerius in the series of Jan Lehár. There will be Matěj Kopecký's puppet theatre play and the Faustus House legend from the Alois Jirásek's Old Czech Legends interpreted in the background of the analysis of these two texts. The student will try to outline the evolution of the view of the doctor Faustus's character in the period context and consider the level of fun and the moral appeal in each work. The student will deal with Faustus in the context of humanistic desire for knowledge in connection with Life History of Doctor Faustus by Carchesius.

Obsah

Obsah	6
Úvod	8
1. Vznik pověsti o doktoru Faustovi	10
1.1. Nejstarší historie	10
1.2. Historický předobraz postavy doktora Fausta.....	10
1.3. Postava Fausta ve světové literatuře	11
1.4. Postava Fausta v české literatuře	12
1.5. Obecná charakteristika Faustovy postavy.....	13
2. Kniha o životu doktora Jana Fausta	15
2.1. Autor překladu Martin Carchesius.....	15
2.2. Německá předloha Historie o životu doktora Jana Fausta.....	16
2.3. Dochovaný exemplář Historie o Faustovi.....	17
2.4. Historia o životu doktora Jana Fausta	18
2.5. Úvod Jaroslava Kolára	18
2.6. Předmluva k pobožnému a křesťanskému čtenáři	19
2.7. Svědectví z Písem svatých o zapověděném čarodějnictví	20
2.8. Faust se upisuje ďáblu.....	21
2.9. Faustovo hádání se zlým duchem	22
2.10. Faustovy otázky	23
2.11. O kouzlení a čárách Faustových	25
2.12. Faustovo skonání.....	26
2.13. Stručné shrnutí knihy	27
3. Humanistická touha po poznání	29
3.1. Humanismus.....	29
3.2. Astronomie a alchymie	30
3.3. Faustova postava ve světle humanistické touhy po poznání.....	31
4. Postava Fausta v knížkách lidového čtení	33
4.1. Knižky lidového čtení	33
4.2. Václav Rodomil Kramerius	34

4.3. Marbachův Faust.....	35
4.4. Život, činové a do pekla vzetí znamenitého a pověstného čarodějníka a kouzelníka doktora Jana Fausta	35
4.5. Stručné shrnutí příběhu	40
5. Loutková hra Matěje Kopeckého s faustovským tématem	41
5.1. Matěj Kopecký	41
5.2. Doktor Faust.....	41
5.2.1. První dějství	42
5.2.2. Druhé dějství	43
5.2.3. Třetí a čtvrté dějství	44
5.2.4. Páté dějství	45
5.3. Stručné shrnutí příběhu	46
6. Faust ve Starých pověstech českých	47
6.1. Staré pověsti české	47
6.2. Faustův dům.....	48
6.3. Místo Faustova domu v Praze.....	49
Závěr	51
Prameny a zdroje	54
Seznam příloh	56

Úvod

S postavou doktora Fausta jsem se poprvé setkala již v dětství, prostřednictvím loutkového představení s touto tematikou. Později jsem postavu Fausta objevovala i v jiných příbězích a nakonec jsem se rozhodla zabývat se faustovským tématem ve své bakalářské práci.

Faustovu postavu v jeho nespočetných podobách nalezneme v mnoha příbězích. V úvodu se má práce zaměřit na původ vzniku pověsti o Faustovi a jeho postupné šíření do literatury jak světové, tak české.

Dále jsem si pro svou práci zvolila čtyři zpracování, které považuji v rámci české literatury za nejvýznamnější, a myslím, že i nejznámější.

Východiskem mé práce je *Historia o životu doktora Jana Fausta* od Martina Carchesia. Pokusím se tuto knihu představit a interpretovat ji a podívat se na ni z hlediska dobového kontextu. S tím souvisí i kapitola, která se věnuje charakterizaci doby vzniku knihy, tedy období humanismu a jeho vlivu na tehdejší společnost. Na pozadí této publikace se pokusím interpretovat a vzájemně porovnat ostatní tři vybrané verze příběhu o doktoru Janu Faustovi.

Pověst o doktoru Janu Faustovi svou zajímavostí přímo vybízí k literárnímu zpracování. Postava tajemného Fausta je natolik složitá a zajímavá, že umožňuje autorům vystavět jejich příběh pokaždé trochu odlišně a přitom vždy vznikne příběh poutavý a pro čtenáře atraktivní.

I přesto, že se Faustova postava a s ní spojený příběh začala objevovat již v dávné minulosti, můžeme z příběhu čerpat poučení i v současnosti. Faustovské téma je stále aktuální a v průběhu času neztrácí nic ze své poutavosti. Faustova touha po poznání a majetku je společná všem lidem, bez ohledu na dobu, ve které žijí. Každý člověk má své přání, které by si rád splnil. Nad příběhem doktora Fausta se všichni máme možnost zamyslet, jak daleko jsme schopni zajít pro splnění svých snů a tužeb.

Faustovské téma se v průběhu času přirozeně vyvíjí a každá doba vnáší do příběhu něco nového. Jak se budu snažit dokázat ve své práci, některá vydání Faustova příběhu jsou více ovlivněna dobovou situací a společenskými vlivy a na některých vydáních není tento vliv tolik patrný. Nemyslím si však, že by některá díla byla kvůli tomu méně kvalitní nebo dokonce nějak ochuzená. Každá publikace přináší svým čtenářům obohacení a novou literární zkušenost.

Faustova postava je v české literatuře velice oblíbená a často autory využívána. Jsem si jistá, že v budoucnu se s postavou doktora Jana Fausta setkáme ještě mnohokrát.

1. Vznik pověsti o doktoru Faustovi

1.1. Nejstarší historie

Postava Fausta se nejprve začala objevovat v podobě ústní. Tajemný kouzelník a mistr okultních věd byl častým hrdinou mnoha historek, lidových báchorek a pořekadel.

Pověst o učeném doktorovi, který se upsal d'áblu, vznikla původně ve střední Evropě, přesněji v oblasti dnešního Německa. Velice rychle se rozšířila do okolních zemí a poté téměř do celé Evropy. Mnoho zemí si postavu Fausta vzalo téměř za svou. Na našem území byla pověst tak rozšířená, že se v průběhu dějin připojila k národním pověstem a dalo by se tvrdit, že se stala součástí našeho kulturního dědictví.

Velice brzy se doktor Faust dostal i do příběhů v tištěné podobě. Nejprve se jeho postava vyskytovala spíše v zábavné literatuře, ve formě jarmarečních písní, knížkách lidového čtení a loutkových her. Později se postava doktora Fausta ocitla i ve vážné literatuře.

1.2. Historický předobraz postavy doktora Fausta

Dalo by se říci, že charakter Fausta měl předobraz v mnoha historicky doložených osobách. Mnoho dávných učenců bylo podezíráno a obviněno z paktu s d'áblem. Těmto nařčení čelili například učenci Trithemius nebo Paracelsus. Jeho předchůdci se často dokonce těšili znamenité pověsti a platili za velice vzdělané osobnosti tehdejší doby. Mezi ně patří i biblický král Šalamoun, který se vyznal ve vědách tajemných a údajně dokonce získal od d'ábla pověstný kámen mudrců.

Podle některých pramenů ale existovala i reálná osoba přímo doktora Fausta. V dopise, který napsal Johann Trithemius, sponheimský opat, 20. srpna 1507, se píše o jistém Georgu Sabellicuovi. *„Ptáš se mě na člověka jménem Georg Sabellicus. Z čiré opovázlivosti se nazývá knížetem nekromantů, ale po pravdě je to pouhý tulák, jalový tlučhuba, pobuda a šejdr, nezaslouží si nic jiného než pořádný výprask, aby ho už nadále přešla chuť šířit nauky hodné opovržení a nepřátelské svaté církvi. Ano, vymyslel si pro sebe, a zřejmě ke své plné spokojenosti, následovnou titulaturu:*

*mistr Georg Sabellicus, Faust mladší, pramen a zdroj všech nekromantů, astrolog, druhý mezi mágy, chiromant, aeromant, pyromant a druhý mezi hydromanty*¹ Ze jména Georg se zřejmě postupem času stalo Johannes (v českých zemích Jan) a lidé si postavu časem dotvářeli a vymýšleli další její vlastnosti a příběhy. Z mnoha nesporných svědectví je jisté, že osoba Georga Sabellica existovala, ale můžeme se jen domnívat, jak moc má spojitost s mýtickým Faustem.

1.3. Postava Fausta ve světové literatuře

Jak už jsem uvedla výše, počátky historie o Faustovi měly původně ústní podobu.

Za první a velmi důležitou psanou verzi se považuje *Historie doktora Johanna Fausta, čaroděje a černokněžníka, široko daleko vyhlášeného, o tom, kterak se na určenou lhůtu d'áblovi upsal, o tom, jaké neobyčejné příhody mezitím zažil, sám natropil a provozoval, než nakonec došel spravedlivé odplaty*, z roku 1587. Toto lidové čtení, neboli Volskbuch, bylo vydáno ve Frankfurtu nad Mohanem, nakladatelem Johannem Spiesem. Otázka autorství není zcela zřejmá, ale za autora se nejčastěji považuje Andreas Frey.

Německá kniha se setkala s velkým ohlasem a byla několikrát znovu vydávána. Přesáhla hranice Německa a velice dobře popsala tehdejší začínající rozkol mezi vírou a poznáním. Byla, vzápětí po svém vydání, přeložena do dánštiny, angličtiny, vlámsčiny, francouzštiny a češtiny.

Tato publikace se stala vzorem pro mnoho ostatních autorů. Mezi prvními byl například už v letech 1588-1589 známý alžbětinský dramatik Christopher Marlow. V novějších dějinách je zřejmě nejznámější Goethovo pojetí faustovské tematiky. Na dvoudílné tragédii, která je psaná ve verších, pracoval Johann Wolfgang von Goethe téměř celý svůj život. Dílo ve své konečné podobě obsahuje přes 12 000 veršů. Kniha byla vydána v roce 1832, rok po autorově smrti. Další významným autorem románu o Faustovi, taktéž německé národnosti, byl Thomas Mann. Jeho Doktor Faustus z roku 1947 je posledním velkým románem, který se týkal tohoto tématu.

Polským současníkem doktora Fausta byl mistr Twardowski. Podle pověsti byl pan Twardowski polským šlechticem, který zaprodal svou duši d'áblu. Novodobou

¹ POKORNÝ 1982, s. 5.

parafrázi mistra Twardowského je román Jerzyho Broszkiewiczze Doktor Twardowski ze 70. let. 20. století.

1.4. Postava Fausta v české literatuře

Do českých zemí se pověst o Faustovi dostala velice záhy po jejím rozšíření v Německu. Jak už jsem uváděla, prvně se šířila ve formě různých písní a ústně tradovaných báchorek.

První knihou o Faustovi, která se v Čechách objevila, byla přeložená již zmíněná Historie o doktoru Janu Faustovi z roku 1587. Do češtiny ji přeložil Martin Carchesius a byla vydána v roce 1611. Touto knihou se budu podrobněji zabývat v dalších částech své práce. Tento překlad se stal na dlouhou dobu jediný, který byl v Čechách dostupný.

Faustovská tematika se k nám knižně opět dostala až v roce 1851. Zřejmě to bylo způsobeno tehdejší tvrdou jezuitskou cenzurou. V tomto roce byl u Spurného vydán překlad Marbachova Fausta. G. O. Marbach, pocházející z Lipska, napsal knihu z názvem *Leben, Thaten und Höllenfahrt des berufenen Zauberers und Schwarzkünstlers Dr. Johann Faust* v roce 1842. Marbachův Faust byl jiný než Carchesiův, byl více zjednodušený. Tato kniha lidového čtení byla poté několikrát reeditována a opakovaně dotištěna. Za překladatele všech vydání je pokládán V. R. Kramerius, ale jako vzdělavatel, byl uveden pouze u tisků, které vznikaly v jindřichohradecké tiskárně Landfrasově. Existuje důkaz, že se Kramerius zabýval překladem Fausta již v roce 1848. J. Karásek to dokládá ve svém článku *Zpráva o Landfrasových rukopisech*, který vyšel v časopise Český lid v roce 1903, uveřejněním Krameriusova rukopisu. „Prvý oddíl. 1848. Hrad Přimda. (2. oddíl), 3. malý sešit: Hrad Přimda. Konec. Poznámka: *Zu Faust hätte ich ein paar Vignetten, wenn davon Gebrauch machen wollen!*“²

V roce 1894 se Faust a pověst o jeho životě dostane mezi příběhy, které byly inspirovány českou lidovou slovesností a částečně historickými prameny z českých dějin. Jednu kapitolu mu věnuje Alois Jirásek ve svých slavných Starých pověstech českých. Kapitola s názvem Faustův dům je součástí části knihy Pověsti doby křesťanské. Tím, že Jirásek tuto pověst do svého díla zařadil, definitivně potvrdil její místo v českém bájesloví.

² KARÁSEK 1903, s. 68.

Faust se u nás hrál i na divadle (dochovala se unikátní divadelní cedule z 18. století). Hrál se v klasickém divadle a možná ještě oblíbenější byl v loutkovém podání. Nejznámější loutkové zpracování je od Matěje Kopeckého, který zapojil do děje postavu kašpárka a snažil se příběh přizpůsobit požadavkům tehdejšího publika. Této loutkové hře se budu více věnovat v samostatné kapitole.

Hry o Faustovi byly a stále jsou u publika oblíbené. Do svého repertoáru je pravidelně zařazují mnohá česká divadla.

Velice často se postava mystického mága a faustovská tematika objevuje i ve filmových adaptacích po celém světě. V současnosti nejnovějším filmem, který se nechává volně Faustovým osudem inspirovat, je ruský film režiséra Alexandra Sokurova Faust. Z české filmové produkce je nejznámější film Lekce Faust z roku 1993. Režisér Jan Švankmajer v tomto filmu zkombinoval hraný film a animaci. Za zmínku jistě stojí i němý český film Faust, natočený v roce 1913.³

1.5. Obecná charakteristika Faustovy postavy

Popsat a charakterizovat postavu doktora Fausta, který se svou vlastní krví upsal peklu, není právě jednoduché. Stejně tak, jako všichni lidé ani on není jednoznačně zlý nebo hodný. Jeho charakter se vyvíjí a během celého příběhu mění. V každém jednotlivém příběhu je jeho osobnost trochu odlišná, ale základní rysy zůstávají v podstatě stejné.

Faust se narodil do rodiny sedláka a díky bohatému strýci z města nikdy hmotně nestrádal. Vystudoval vysokou školu a stal se lékařem. Jeho vědomosti, které se byl schopen naučit na tomto světě, mu ale brzy přestaly stačit. Velká touha po poznání a vědění ho dohnaly až k ďáblu. Faust byl velice odvážný, nebojácný až troufalý. Byl tak moc zaslepený vidinou rychle nabytých poznatků, že zapomněl přemýšlet o následcích, které byly nevyhnutelné a na které ho ďábel, před podpisem smlouvy, sám upozornil. Časem si ale Faust své hrůzné rozhodnutí uvědomí a několikrát se marně pokouší o nápravu. Odvaha a troufalost se postupně mění v lítost, strach a pokání. Bohužel pro Fausta se však jednou již spáchaný hřích nedá vzít zpět. Ze sebevědomého mladíka se na konci příběhu stává vystrašený a pokorný vyzrálý muž.

³ <http://www.csfd.cz/hledat/?q=faust>

Nemůžeme tedy Fausta jednoznačně označit za záporného hrdinu. I když se v příbězích dočítáme o různých zlomyslnostech, které ostatním lidem provedl, nikdy nikoho neohrozil na životě a většinou své žerty brzy napravil. Jeho postava prochází velkým vývojem a je jen na čtenáři, jak je mu tajemný doktor Faust sympatický nebo ne.

2. Kniha o životu doktora Jana Fausta

2.1. Autor překladu Martin Carchesius

Martin Carchesius⁴ se vlastním jménem jmenoval Martin Kraus z Krausentalu. Jméno Carchesius přijal jako své humanistické jméno. O jeho životě se nedochovalo mnoho informací. Většinu zpráv o něm se dozvídáme pouze z jeho díla. Narodil se pravděpodobně v Jablonném (přesném datum narození nevíme) a o jeho dětství a není nic známo. Další informace pochází až z roku 1564, kdy vykonával službu na písařském úřadě v Praze na Starém Městě. A jak uvádí ve své předmluvě ke knize Jaroslav Kolár: „1599 mu tam byl „pro četná a starožitná zaměstnání“ zvýšen týdenní plat z jedné na dvě kopy grošů.“⁵ Časem vykonával funkci hlavního písaře. Na konci jeho života z něho byl velmi vážený a zámožný muž. Když někdy před rokem 1614 zemřel, zůstala po něm vdova Dorota z Kaprštejna, nejspíše pouze jeden syn Tobiáš, který zdědil jeho majetek.

Carchesius se věnoval překladům a úpravám knih z němčiny. První byla v roce 1602 *Knížka obsahující Stav Městský, kterakby v trvanlivé podstatě zachován býti mohl, co k němu přináleží i jakým způsobem zase k zkáze a zahynutí přichází. S přidáním všelijakých k městskému životu potřebných příkladův, naučení a řečí s některými důvodnými otázkami, na tři částky lidem v témž stavu a povolání zůstávajícím i budoucím mladým měšťanům v ouřadech postaveným k užitku kratičce sepsaná, v český jazyk s pilností přeložená a vydaná od Martina Carchesia, jinak Krausa z Krausenthalu, písaře raddního v Starém Městě Pražském, 1602.* V dalších letech (1603, 1604) přeložil dva spisy Ernsta Ferdinanda Hesse. *Flagellum Judaeorum. Bič židovský, to jest: Nové velmi užitečné dokázání, že Ježíš Kristus jest Boží a blahoslavené Panny Marie Syn, prvý zaslíbený a již poslal Messiáš. Proti všechněm až posavad zatvrdilým a proklatým Židům, kteříž ještě Messiáše svého na řetěze před rájem ukovaného očekávají. Při tom o víře a náboženství tureckém i o původu jejich Machometovi, jejichžto Židé jsou přibuzní zpanchartilí strejcové. S rozličnými příklady, pěknými historiemi a židovskými básněmi i předními tajemstvími, kteráž než by křesťanům zjevili,*

⁴ Jméno Martina Carhcesia se v literatuře často objevuje psáno i jako Karchesius. Protože Historie o životu doktora Jana Fausta uvádí pojmenování Carchesius, používám ho i já ve své práci.

⁵ KOLÁR 1989, s. 12.

raději by smrt podstoupili. Skrze křtěného Žida Arnošta Ferdinanda Hessa v umění lékařském doktora na světlo vydáno a nyní od Martina Carchesia, jinak Krausa z Krausenthalu, předního písaře raddního v Starém Městě Pražském v český jazyk přeloženo. Léta Páně 1603. a Speculum Judaeorum, to jest: Zrcadlo Židovské, v kterémž se netoliko ti bezbožní ruhači a potupníci Boží Židé spatřiti a najíti mohou, že Ježíš Kristus Boží a Panny Marie Syn jest pravý potlačitel hada starého, ale i každý pobožný křesťan pozná, co Židé o tom smejšlejí. Při tom znamenití důvodové o Trojici Svaté, též některé hebrejské písně, kteréž Židé v řeči své zpívají, z kněh jejich vzaty. Jaká jest víra židovská, a jaká křesťanská. Item o přísaze židovské, kterouž u křesťanův vykonávati musejí. Všechněm věrným křesťanům velmi užitečné, z písma svatého vybrané, a některé věci podlé židovské řeči s českou srovnané; od jednoho křtěného Žida Arnošta Ferdinanda Hessa, v lékařství doktora vydané, a nyní skrze Martina Carchesia, jinak Krausa z Krausenthalu, předního raddního písaře v Starém Městě Pražském, na česko přeložené. Léta Páně 1604. Překlad a upravení Historie o životu doktora Jana Fausta byl jeho čtvrtý překlad.

K faustovské tematice se dostal až ve velmi pokročilém věku a mohl tedy ve svém překladu využít své mnoholeté zkušenosti a obohatit knihu o své vlastní invence.

2.2. Německá předloha Historie o životu doktora Jana Fausta

Jak jsem již uvedla výše, předlohou pro Carchesiovu Historii o životu doktora Jana Fausta se stala kniha vydána u německého nakladatele Johanna Spiesse, *Historie doktora Johanna Fausta, čaroděje a černokněžníka, široko daleko vyhlášeného, o tom, kterak se na určenou lhůtu d'áblovi upsal, o tom, jaké neobyčejné příhody mezitím zažil, sám natropil a provozoval, než nakonec došel spravedlivé odplaty*, v roce 1587.

Otázka autorství tohoto volksbuchu není zcela jasná. Za autora se dnes považuje špýrský magistr Andreas Frey. Jediné, co se dá určit téměř s jistotou je náboženské vyznání autora. Historici se shodují ještě na jedné věci, a to že autor nebyl moc mistrným literátem a vypravěčem. Co se týká vlastní literární hodnoty, nevyznačuje se kniha velkou kvalitou.

Německá kniha byla rozdělena do tří částí a svým jazykem byla určena pro širší vrstvu čtenářů, nejenom pro vysoce vzdělanou menšinu obyvatel. V knize je patrná

podrobná místní zakotvenost. Tento úkaz je typický pro folklórní vyprávění, z kterého autor nepokrytě čerpal.

Hlavním záměrem autora knihy bylo zřejmě mravní a především křesťanské poučení a varování.

2.3. Dochovaný exemplář Historie o Faustovi

Nejspíše jediný zachovaný exemplář historie o Faustovi pochází z roku 1611 a má signaturu 27. E. 21. Toto vydání bylo dlouhou dobu pokládáno za ztracené, ale nakonec se zjistilo, že po celou dobu byla kniha uložena v knihovně Musea království Českého v Praze. O jejím nalezení byla uveřejněna informace v časopise Květy z roku 1893.

Na začátku knihy bylo připsáno jméno majitele nebo dárce knihy, kterým byl Jan Fiedler, a datum 7. 6. 1872. Kniha obsahuje dřevorytinu, která zobrazuje doktora Fausta při setkání s ďáblem a druhý výjev zobrazuje konec doktora Fausta, kterak ho příšera pekelná odnáší hlavou dolů s sebou do pekla. Titulní list je poničený a konec knihy se nedochoval. Na rubu titulního listu jsou zlomky latinské básně, které byly zřejmě i na konci knihy.

Titulní list obsahuje název knihy: *Historia o životu Doktora Jana Fausta, znamenitého čarodějníka, též zápisích ďábelských i čárích a hrozná smrti jeho, z vlastních po něm nalezených spisův, všem všetečným a Bohaprázdným lidem k hrozná a příkladné vejstraže sebraná, z německého jazyka na česko přeložená a vůbec vydaná od Nat* (zde je text porušen) *Karchesia, písaře kanceláře v Starém Městě Pražském.* Uprostřed listu je ilustrace a dole text pokračuje: *Svatý Jakub v IV. kap: Bud'te Bohu poddáni a odporujte ďáblu, i uteč't od vás. Léta M. DC. XI.*

Kromě této knihy existuje ještě čtyřstránkový zlomek, který se našel rovněž v knihovně Národního muzea. Zlomek má signaturu 27. E. 52. Tento zlomek objevil Ferdinand Menšík ve vazbě jiné knihy. V tomto zlomku se zachovala část kapitoly *O běhu, kráse a počátku nebes*, kompletní kapitola *Jiná otázka doktora Fausta o stvoření světa a o prvním zrození člověka, na kterouž mu duch podle způsobu svého falešnou odpověď dal*, nadpis a závěr kapitoly *Kterak všickni pekelní duchové v způsobích jejich s paterými knížaty pekelnými k doktorovi Faustovi přišli* a poslední dochovaný text je část kapitoly *O jízdě první doktora Fausta.*

Lze předpokládat, že dochovaná kniha i zlomek byly vydány ve stejné tiskárně. Nelze však zcela zjistit, které vydání je starší a které mladší.

2.4. Historia o životu doktora Jana Fausta

Carchesiův překlad Fausta u nás jako první vydal v roce 1903 Čeněk Zíbrt. Toto vydání je dnes již nedostupné. Ve své práci jsem se tedy zabývala knihou vydanou v roce 1989. Publikace byla vydána v nakladatelství Československé akademie věd. Knihu k vydání připravil Jaroslav Kolár, který knihu opatřil též úvodem.

Vyprávění je rozčleněno do čtyř částí: *Historie první stránka o narození a učení doktora Jana Fausta, čarodějníka dalece rozhlášeného; Druhá stránka historie o kouzlení a čářích Faustových; Třetí stránka historie o kouzlení a čářích Faustových; Čtvrtá stránka historie o doktoru Faustovi, co jest v posledním od zápisu svého létě s duchem svým a jinými jednal a činil.*

Kniha dále obsahuje již zmíněný úvod Jaroslava Kolára, *Předmluvu k pobožnému a křesťanskému čtenáři, Svědectví z Písem svatých o zapověděném čarodějnictví*, slovníček, vysvětlivky a vydavatelskou poznámku opět od Jaroslava Kolára. Na začátku a na konci vyprávění jsou dvě latinské básně, Epigramma a Lectori salutem.

Kniha je na konci doplněna o ukázkou titulního listu nalezeného výtisku z roku 1611 a jedné stránky, konkrétně listu číslo 94 b. Na přebalu knihy je použit stejný obrázek, jako na původním titulním listu.

2.5. Úvod Jaroslava Kolára

Úvod Jaroslava Kolára nese název: *Východisko evropské faustovské tradice a jeho česká podoba.*

Jaroslav Kolár se v úvodu knihy snaží čtenářům objasnit všechny souvislosti, které předcházely napsání příběhu o Faustovi. Seznamuje čtenáře s historií pověsti a s předchozími zahraničními vydáními. Podrobněji se zabývá německou předlohou a jejími rozdíly s českým vydáním. V této souvislosti zmiňuje jméno významného znalce faustovské tematiky profesora germanistiky Arnošta Krause.

Kolár hodnotí kvalitu českého překladu a literární schopnosti překladatele Martina Carchesia. Stručně se věnuje jeho životu a ostatnímu dílu. Kolár shledává

Carchesiův překlad jako velmi podařený: „*Jako celek vyniká Carchesiovo znění faustovské knížky nad dobový průměr překladatelské praxe v oblasti zábavné a zábavně naučné prózy. Položilo základ k pozdější bohaté české faustovské tradici.*“⁶

2.6. Předmluva k pobožnému a křesťanskému čtenáři

Na začátek knihy Carchesius zařadil svou *Předmluvu k pobožnému a křesťanskému čtenáři*. V roce vydání knihy byla celá česká společnost křesťanská a z pohledu věřících a pobožných lidí se kniha mohla jevit jako dosti odvážná. Zřejmě z tohoto důvodu se Carchesius rozhodl knihu uvést a předem poučit a varovat čtenáře, že většina Faustových činů není ve shodě s křesťanským přesvědčením, ba právě naopak, většina jeho jednání je velkým hříchem.

Velkou část předmluvy tvoří citace a poučky z bible. Hned na začátku autor uvádí: „*Mezi kterýmižto hříchy všemi ovšem kouzelnictví a čarodějnictví největší, nejohybnější a nejtěžší hřích před Bohem i před lidmi jest, ...*“⁷ Dále se můžeme dočíst, jak je s těmito hříšnými nakládáno a jak je nutné hřích vždy potrestat: „*Muž neb žena, kteříž by měli ducha čarodejného aneb věštčího, smrtí at' umrou a kamením at' jsou ukamenováni, krev jejich budiž na ně.*“⁸ A pokud není hřích potrestán světskou cestou, přichází na řadu d'ábel. Nikdy tedy není možné před svými činy utéci.

Carchesius uvádí, že předmluvu ke knize připojil z mravních důvodů. Varuje čtenáře před konáním činů podle vzoru doktora Fausta a nerad by svou knihou napomáhal šíření protikřesťanských názorů a nějakým způsobem kritizoval samotnou církev. Celou svou předmluvu uzavírá jako modlitbu slovem Amen.

Touto předmluvou Carchesius předkládá čtenáři obrázek hlavního hrdiny doktora Fausta ještě dříve, než se dostane k samotnému příběhu. Nenechá čtenáře, aby si o charakteru Fausta vytvořili své vlastní mínění. Tím, že jeho veškeré konání označí hned v úvodu za špatné, zařadí Fausta mezi záporné postavy. Martin Carchesius se ale zřejmě cítil mravně povinen čtenáři svůj názor vyjevit.

⁶ KOLÁR 1989, s. 15.

⁷ c. d., s. 21.

⁸ c. d., s. 23.

2.7. Svědectví z Písem svatých o zapověděném čarodějnictví

Tato krátká kapitola, následující po autorově předmluvě, je celá sestavena pouze z citací z bible. Obsahuje dvanáct biblických veršů a tuto báseň:

*„Z těchto svědectví nám se znáti dává,
kterak Bůh bez pokuty nenechává
všech těch, kteříž se jeho zde zbavují,
věštcův a kouzelníkův následují,
pášíc po své vůli všeliké zlosti
proti záповědi božské milosti.
Začeš hodně také odplatu berou,
že se zde d'áblové s jich těly derou
a potom na duši trápeni budou
ohněm věčným, jehož nikdá nezbudou.
O tom i tato historie svědčí,
vydaná pro tu příčinu největší.
aby takoví z ní vejstrahu vzali,
d'ábelskou chytrost a podvod poznali,
kterak on na čas pomůže ke zlému,
že tak zase směřuje k cíli svému.
Když má zde na světě své služebníky,
v pekle činí z nich sobě útrapníky.
Poněvadž po čárách nejvíce toužili,
tak jim platí, jak mu věrně sloužili.
Pán Bůh rač každému tu milost dáti,
by se mohl kouzelníkův varovati.
Neb oni i ti, kdož jich následují,
království božího sebe zbavují.“⁹*

⁹ KOLÁR 1989, s. 27-28.

2.8. Faust se upisuje d'áblu

První část knihy nese název *Historie první stránka o narození a učení doktora Jana Fausta, čarodějníka dalece rozhlášeného*.

Tato část obsahuje čtrnáct kapitol, především se jedná o hádání s d'áblem a Faustovo tázání se d'ábla na různé otázky.

V úvodní kapitole se dozvídáme o Faustově narození do rodiny výmarského sedláka a jeho následném přestěhování do Vitemberka, k jeho zámožnému strýci. Strýc poskytne svému synovci dostatečné vzdělání (Faust se stává doktorem teologie) a před smrtí smrti mu odkáže veškerý svůj majetek. Faust byl tedy hmotně zcela zabezpečen. Dosažené vzdělání ale Faustovi přestává brzy stačit a začíná se zajímat o jiné vědní obory. Sám se jmenuje doktorem lékařství a astronomem. Jeho touha po poznání a nových informacích je však bezmezná, a tak Faustovi přestávají dostačovat dostupné pozemské zdroje. I přesto, že je křesťansky vzdělán a plně si uvědomuje veškeré možné následky, své touze neodolá a pokusí se vyvolat d'ábla a požádat ho o pomoc. D'ábel jeho žádost vyslyší a pošle mu na zem svého služebníka, zlého ducha řečeného Mephostophila. Po dvou hádáních si obě strany určí pro ně výhodné artikule. Doktor Faust si vymínil podmínky tyto:

„Nejprvé, aby tvářnost, formu a křtalt ducha neviditelného na sobě míti a dostati mohl./

Druhé, aby mu duch to všeckno činil a vykonával, čehož by od něho žádal a co by míti chtěl.

Třetí, aby jemu volný, poddaný a poslušný byl jakožto služebník.

Čtvrté, aby se každého času a chvíle, kdy by ho citoval a před sebe povolal, v domě a příbytku nadjíti dával.

Páté, aby dům jeho neviditedlným způsobem spravoval a žádnému se v něm viděti nedával než jemu a tomu, komuž by (on doktor) chtěl, poručil.

Šesté a naposledy, aby mu se tolikráte, kolikráte by ho potřeboval, v témž způsobu, jak by on mu poručil, ukazoval.“¹⁰

Duch byl s těmito požadavky svolný a proti tomu si určil podmínky tyto:

„Předně, aby jemu přísahou slíbil, že jeho, totiž ducha, vlastně býti chce.

Druhé, aby toho pro lepší té věci doložil stvrzení, krví a rukou svou vlastní dosvědčil.

¹⁰ KOLÁR 1989, s. 34.

Třetí, aby všech křesťanův nepřítelem byl.

Čtvrté, aby víru křesťanskou zapřel.

*Páté, aby se žádnému od toho odvésti nedal, který by ho na víru křesťanskou zase obrátiti usiloval.*¹¹

Doktor Faust podepíše smlouvu svou krví a upíše tak svou duši i tělo peklu.

2.9. Faustovo hádání se zlým duchem

První část Historie tvoří především kapitoly zvané hádání. V těchto kapitolách se Faust hádá se svým služebníkem, zlým duchem Mephostophilem.

V prvním hádání doktor Faust poprvé přednese své tři podmínky, pro podepsání smlouvy. Zlý duch ovšem tyto podmínky nepřijímá, s odůvodněním, že ani on není všemocný. Faust tedy své požadavky upraví a duchovi je představí ve druhém hádání. Mephostophiles již souhlasí a oznamuje Faustovi podmínky, které vyžaduje peklo.

Ve třetím hádání zlý duch vyjeví Faustovi své jméno. Smlouva mezi Faustem a mocnostmi pekelnými je připravena a tak dochází k jejímu podpisu. Doktor si probodne na levé ruce žílu a podpisem svou krví stvrdí smlouvu. „*Jan Faustus, zkušený v elementech a duchovních věcech doktor*“¹²

Dalším hádáním je *Hádání o pekle a propastech jeho*. Jelikož Faust po vypršení smlouvy propadne peklu, táže se svého služebníka, jak peklo vypadá. Na tuto otázku mu není schopen dát Mephostophiles odpověď, a tak mu praví pouze toto: „*Ale my d'áblové věděti nemůžeme, kterak a jakým způsobem peklo stvořeno a kterak od Pána Boha založeno a ustanoveno jest, neb konce ani gruntu nemá žádného*.“¹³

Páté hádání nese název *Hádání doktora Fausta s duchem svým Mephostophilem o moci d'ábla*. Zde duch Faustovi prozradí, jak d'ábel ovládá pomocí svých pomocníků (mezi které patří i on) lidské bytosti. Uvádí některé příklady z Bible, jmenuje Adama a Evu nebo Kaina, který zabil svého bratra Abela. Faust pochopí, že i on se stal obětí mocného d'ábla a jeho mysl byla ovládnuta zlým duchem. Mephostophiles mu jeho domněnku potvrdí a tak se dozvídáme, že Faustovo rozhodnutí upsat se d'áblu nebylo zcela jeho vlastní rozhodnutí, ale zlé síly si ho samy vybraly. Faust je touto informací ohromen a ze setkání s duchem odchází velmi smutný.

¹¹ KOLÁR 1989, s. 34.

¹² c. d., s. 37.

¹³ c. d., s. 43.

Poslední *Hádání o ohni pekelním, kterak učiněn a jaký jest, jaké muky, mučení a trápení v něm jsou* je nejobsáhlejší a doktor Faustus se v něm chce dozvědět věci, které ho trápí a děsí. Ve snech se mu stále zdá o pekle a chce tedy po duchovi, aby mu pověděl, jak peklo vzniklo, jak vypadá a jaká muka ho tam čekají. Duch se zprvu zdráhá a radí Faustovi, aby se raději na tyto otázky neptal a nečinil tak sobě ještě větší trápení. Faust si ale stojí za svým a tak je tedy Mephostophiles nucen dát mu odpovědi. Vysvětluje mu, že peklo nemá jen jediný význam, ale existuje dvanáct významů, které mu postupně odhaluje. Faust se dále dozvídá, že peklo je ve skutečnosti výtvozem od Pána Boha, určeným pro hříšné osoby, které se odklonily od křesťanské cesty. Na otázku, jak peklo vypadá, dostane Faust takovouto odpověď: „*A tak tehdy věz, že peklo nic jiného není než peklo smrti, horkost ohně, temnost země, zbavení všech dobrých věcí, nepamatování na Pána Boha, stvořitele lidského pokolení, ustavičné trápení a mučení, věčný neuhasitelný oheň, obývání všech pekelných drakův, čertův, příšer a d'áblův zatracených, též smrad od vody, smoly a síry i jiných všelijakých horkých kovův a rud*“.¹⁴

Fausta odpovědi na jeho otázky vyděsí a odejde od ducha svého velmi zamyšlen. Na jeho slova musí myslit ve dne v noci, a tak se uchýlí k přemýšlení o slově božím. Dábel ho však ze zbožných úvah ihned vytrhne a zjeví se mu v podobě krásné dívky. Faust se nechá snadno zlákat a zbožné rozjímání vymění za chlípné chvíle, které mu dábel umožní.

2.10. Faustovy otázky

Druhá stránka historie o kouzlení a čářích Faustových vypráví o Faustově zálibě v přírodních vědách. Po otázkách, které se týkaly náboženských problémů a na které již Mephostophiles odmítl odpovídat, se zájem doktora Fausta přesouvá na umění hvězdářské. Faust byl zběhlý v sepisování kalendářů, v nichž byl schopen pravdivě předpovídat změny počasí, a nad to i předpovídat budoucnost.

Při sepisování kalendářů se před Faustem vyjevily některé skutečnosti, které chtěl po svém služebníkovi vysvětlit. Táže se ho tedy na samotné umění hvězdářské, na střídání zimy a léta a především na stvoření světa a člověka. Na poslední otázku čekal zarmoucený Faust konejšivou odpověď, že svět byl stvořen všemohoucím Bohem. Zlý

¹⁴ KOLÁR 1989, s. 50.

duch mu ovšem dá tuto falešnou odpověď: „*Svět, Fauste milý, jest nestvořený a nesmrtelný a lidské pokolení jest od věčnosti a žádného nikdež počátku nemělo.*“¹⁵ Pouze stvoření člověka a nebe přisoudí Pánu Bohu. Faust je tímto tvrzením zaskočen, ale přijme tuto pravdu a zavrhne smýšlení, které dříve převzal z Bible.

Na další otázky týkající se astronomie a přírodních úkazů již odpovídá sám Faust svým přátelům a společníkům. Vysvětluje jim vznik hvězd, komet, hromobití a příčinu pádu hvězd.

V této části je dobře patrné, jaké povědomí měli tehdejší lidé o přírodních úkazech a astronomii.

Dále se ve druhé stránce historie opět objevuje téma pekla a pekelných mocností. Jednoho dne se Faustovi všechna pekelná knížata vyjeví ve svých různorodých podobách. Sedm pekelných stvoření je popsáno velice hrozivě. Například třetí ďábel je v knize popsán takto: „*Třetí, jménem Astaroth, ten vešel k Faustovi v způsobu jednoho velkého hada, leza bez noh po ocasu, modré barvy břicho pospodu maje, převeliký, podbílí a podžlutý, napřed dvě krátké nohy žluté, po hřbetě fialové barvy, s špicemi a štětinami bodlavými a ježko/vými s prstu zdýlí.*“¹⁶

Po tomto setkání si nechá Faust zavolat jednoho z pekelných knížat a přednese mu svou žádost, aby ho uvedl do pekla a opět bezpečně z pekla vyvedl. Duchem přivolaný Belzebub žádosti vyhoví a o půlnoci doktora vyzvedne a odveze ho do pekla. Peklo je opět popsáno jako místo plné ohnivých plamenů a síry. Když je Faustovi peklo ukázáno, Belzebub ho odveze zpět na zem. Na začátku vyprávění této příhody najdeme zajímavost v podobě upozornění křesťanskému čtenáři: „*I pošetr tuto, čtenáři křesťanský, kterak ďábel doktora Fausta oslepil a omámil, že se jináče nedomníval, než že jest v pekle byl, ješto z pekla vyproštění žádné naděje žádnému se nepozůstavuje.*“¹⁷

Kromě cesty do pekla absolvoval Faust ještě další dvě jízdy. O druhé jízdě, tentokrát do povětří a oblaků, se dozvídáme z jeho vlastního vyprávění, prostřednictvím dopisu, který zanechal po své smrti Janu Viktorovi. Je zde popsáno Faustovo osmidenní putování v oblacích. Za osm dní uvidí všechny země světa, oblaka, hvězdy a slunce. Dopis podepíše jako: „*Doktor Faustus, hvězdár*“¹⁸ Třetí jízdu podnikne Faust v šestnáctém roce po zapsání ďáblu. Požádá Mephostophila, aby s ním projel svět a zastavil mu, kde si bude přát. Duch se ihned promění v okřídleného koně a

¹⁵ KOLÁR 1989, s. 58.

¹⁶ c. d., s. 60.

¹⁷ c. d., s. 62.

¹⁸ c. d., s. 68.

vyrazí na cestu. V tomto vyprávění autor uplatnil své zeměpisné znalosti a poutavě, prostřednictvím Faustovy podivuhodné cesty, přiblížil čtenářům cizí země, jejich historii a nejslavnější pamětihodnosti.

2.11. O kouzlení a čárách Faustových

Třetí stránka historie se skládá z 34 krátkých příběhů, které líčí Faustova kouzla mezi lidmi. U každého vyprávění je název, v němž se vždy dozvídáme hlavní děj příběhu. Nadpisy znějí například takto: *Kterak dotčený rytíř nad doktorem Faustem se vymstívati chtěl, ale zle mu sedlo; Kterak doktor Faust od jednoho žida peněz vypůjčil a sobě nohu v přítomnosti jeho uřezav, židu do placení té sumy v základu zanechal; Kterak doktor Faustus mládence jednoho a pannu v létu zápisu svého sedmnáctém tak proti sobě milostí zapálil, že potomně skrze stav manželský svoji byli.*

Některé motivy se v příbězích opakují. Třikrát je doktor Faust vyzván, aby přivedl na svět již zemřelé hrdiny a významné osobnosti. Faust tedy postupně přivede před své společníky Alexandra Velikého s jeho manželkou, bájnou trojskou královnou Helenu a antické hrdiny z Homérových děl.

Jiné příběhy vyprávějí o komických a někdy až zlomyslných kouscích doktora Fausta mezi obyčejnými lidmi. Faust se nebál využívat své čarodějné moci a častokrát ji zneužil ve svůj prospěch. Snažil se lidi ohromovat svým bohatstvím a bavit svými podivuhodnými triky. Pokud po něčem zatoužil, neváhal a vzal si, co potřeboval.

V této části knihy je doktor Faust vylíčen jako bezstarostný muž. Obavy, které ho pronásledovaly na začátku smlouvy s ďáblem, jsou pryč a on si užívá své moci.

Na konci třetí části se však začínají jeho pochybnosti opět objevovat a on si pomalu začíná uvědomovat svůj hrůzný čin. Ve dvou vyprávěních se Faust setkává s postavami, které mu chtějí pomoci a přivést ho opět na cestu víry. V prvním příběhu se za Faustem vydá mnich, řečený doktor Klinge. Mnich se však u Fausta nesetkává s vstřícným přijetím a je zděšen, když mu doktor prozradí svou smlouvu s ďáblem. Mnich tedy své snažení vzdává a nakonec od něj odchází se slovy: „*I táhni tedy ke všem čertům, ztracené dítě d'áblo/vo, poněvadž vždy sobě raditi a pomoci dáti nechceš.*“¹⁹ Jako druhý se o Faustovu nápravu pokouší jeho starý, pobožný soused. Pozve si Fausta do svého domu a promlouvá s ním o věcech křesťanských. Zde se opět objevují citace

¹⁹ KOLÁR 1989, s. 113.

z Bible. Doktor mu tentokrát pozorně naslouchá a doma se nad starcovými slovy zamýšlí a rozjímá nad nimi. Dábel ho však dlouho přemýšlet nenechá a vyjeví se mu v hroživé scéně. Faust je vystrašen a donucen zapsat se d'áblu znovu. V přípisu druhé smlouvy se píše: „*A já zase proti tomu jemu příslibuji, že žádného člověka napomenutí, naučení, napravování a hrození víceji ujímati ani slova božího uposlechnouti a duchovním správcům aneb učitelům se kárati dáti neminím a nebud, ale*“²⁰ Po tomto podpisu se Faust na zbožného starce velice rozhněval a snažil se ho pomocí d'ábla trápit. Stařec byl však ve své víře tak pevný, že na něj d'ábel nemohl. Doktor Faust tedy promarnil svou poslední šanci na napravení.

Faust si již velice dobře uvědomoval, že se jeho život upsaný d'áblu krátí, a tak mezi devatenáctým a dvacátým rokem vedl nezřízený život. Tato část Faustova života je v knize popsána jen jako krátká kapitola *Jaký život chlipný a sodomský doktor Faustus v letech od zápisu svého devatenáctým a dvacátým vedl.*

Poslední příběh třetí části knihy vypráví o Faustově sblížení s již zmiňovanou krásnou Helenou. Faust si ji opět nechá od d'ábla přivolat a tentokrát si ji nechá. S Helenou dokonce zplodí potomka jménem Faust. Po smrti Fausta se však Helena i dítě ztratily.

2.12. Faustovo skonání

Čtvrtá stránka historie pojednává o Faustově konci života a jeho děsivé smrti. Faust se před smrtí rozhodne veškerý svůj majetek odkázat svému famulovi Vagnerovi. Jemu se svěří i se svým tajemstvím a daruje mu ducha jménem Tetřev, aby mohl po jeho smrti dále pokračovat v jeho díle.

Poslední měsíc svého života tráví Faust převážně lamentováním a naříkáním nad svým životem a strachem ze smrti. Mephostophiles jeho nářky poslouchá, ale místo slov útěchy se od něj Faust dočká pouze výsměchu a zlý duch mu řekne tyto verše:

*„Víš-li o čem, to v tejnosti měj
a dobrým bydlem nepohrdej.
O to, co máš, se vši snažností pečuj
a neštěstí ve všem se zpečuj.
Protož mlč, trp, načť jde, to snášej,*

²⁰ KOLÁR 1989, s. 117.

*v tom neštěstí tvého neroznášej,
neb již pozdě, pročs Boha zapřel,
na to nenaříkej, k čemus přišel.*“²¹

Den před Faustovým koncem se mu duch zjeví a vrátí mu jeho úpis. Snaží se ho uchválnit a slibuje mu, že jeho pekelné trápení nebude tak hrozné jako u ostatních hříšníků.

Pár hodin před svým skonáním svolá Faust všechny své druhy a pronese k nim dlouhou řeč. Ve své řeči je nabádá k lásce k Bohu, odmítání d'ábla, kaje se a přiznává svou velikou chybu. Poté společnost opustí a odebere se do pokoje. Mezi dvanáctou a jednou hodinou si pro Fausta přišel d'ábel. Faustova smrt je v knize popsána jako něco velmi děsivého. Příklad d'ábla provází silný vítr a podivné zvuky. Ráno poté vchází Faustovi studenti do jeho pokoje a obrázek, který zde vidí, je vyděsí. Velmi naturalisticky je popsán vzhled pokoje: „..., žádného Fausta více nenalezli, než toliko očitě spatřili, že po stěnách i po zemi v též světnici krev Faustova stříkala a se vylila, nadto vejš, že mozek z hlavy jeho, když tak od d'ábla drancován z jednoho kouta do druhého byl, na stěnách zůstával, k tomu oči jeho, též nadíle zuby k podivení hroznému a strašlivému po světnici rozstříkaní ležely a zůstávaly.“²²

Smrtí doktora Jana Fausta končí čtvrtá stránka historie i celá kniha.

2.13. Stručné shrnutí knihy

*„Vyprávění faustovské knížky je založeno na konfliktu mezi představou o tradičním zbožném životě a úsilím překonat jeho bariéry a dobrat se širšího poznání světa a života.“*²³

Knihy vyšla v období, které by se dalo charakterizovat jako období rozporu mezi vědou a církví. Církev měla mezi lidmi velkou autoritu, kterou se snažila neustále podporovat, ale ve společnosti se začala šířit touha po vědeckém poznání. V knize najdeme obojí. Hlavní hrdina Faust zavrhně Boha, aby se dobral neomezeného vědění. Jak jsem již uvedla výše, autor knihy představuje Fausta ihned od začátku jako hrdinu záporného a celá kniha je jakýmsi varováním před opuštěním víry. I přesto, že se Faust pokusí od d'ábla odstoupit a opět se vrátit k Bohu, zlé síly ho nikdy nepustí.

²¹ KOLÁR 1989, s. 127.

²² c. d., s. 133.

²³ KOLÁR 2007, s. 71.

Veškeré popisy pekla a pekelných bytostí mají v lidech posílit strach před peklem a vyděsit je před zavrnutím víry. Faustova touha po poznání je pro věřící naprosto nepřipustná a musí být za to tedy potrestán. V knize se objevují různá varování před podobnými skutky, které činil Faust.

Dalo by se tedy říci, že kniha je koncipována jako výstraha před podlamováním církevní autority.

3. Humanistická touha po poznání

3.1. Humanismus

„Termínem humanismus se v obecném smyslu rozumí takové myšlení a jednání, pro které je člověk osobností s právem na všestranný rozvoj svých sil a schopností a které prosazuje rovnocenné a spravedlivé vztahy mezi lidmi“²⁴

Humanismus přinesl do společnosti nový způsob nahlížení na svět, na jeho skutečnosti a především zcela nový způsob nahlížení na samotného člověka.

Lidé se začali více zajímat o fungování světa a jevy, které se dříve vysvětlovaly pouze náboženskými poučkami, najednou začínaly mít logické opodstatnění. Přírodní vědy zažily v období humanismu nebývalý rozkvět. Do popředí zájmu se tak dostávala například astronomie, lékařství nebo alchymie. V českých zemích byl velkým zastáncem a mecenášem tehdejších vědců císař Rudolf II. Na jeho dvoře postupně pobývali významní vědci, mezi nimiž můžeme najít i Jana Keplera nebo Tyche Braha.

Humanismus poskytoval tradičním oborům nová východiska a nové myšlenky. Obory jako právo, jazykověda nebo historie se obracely k antickým vzorům a opíraly se o klasické antické pojetí. V literatuře dostávají větší prostor díla se světskou tematikou.

V českých zemích můžeme hledat počátky humanismu již za vlády Karla IV., který vedl korespondenci s italskými představiteli humanismu, s Colou di Rienzo a Franceskem Petrarkou. Dalším českým panovníkem, kterému byly blízké humanistické myšlenky, byl Jiří z Poděbrad, který inicioval vytvoření *charty všeobecné mírové organizace*. Dokument s humanistickými zásadami však nenašel u ostatních států odezvu a tím se vlastně potvrdilo, že Jiří z Poděbrad předběhl svými myšlenkami dobu.

V humanistické literatuře rozlišujeme na našem území dva základní proudy. Existoval zde humanismus latinský a humanismus český, který se začal více prosazovat až na konci 15. století. Český národní humanismus byl pro naši literaturu významnější než humanismu latinský kosmopolitní, jak svou dostupností, tak tím, že byl více spojen se společenskými a kulturními problémy.

V latinském jazyce vycházela především poezie, která pracovala s útvary převzatými z antiky, a literatura odborná. Objevovaly se práce z oblasti botanické, medicínské, matematické nebo astronomické. Tyto práce psali odborníci ve svých

²⁴ KOPECKÝ 1988, s. 7.

oborech, z nichž někteří v českých zemích nějaký čas i pobývali. Svě práce si v českých tiskárnách nechal tisknout například Johannes Kepler nebo Giordano Bruno, nebo P. A. Matthioli, jehož herbář přeložil do češtiny jako herbář, jinak *Bylinář velmi užitečný* a vydal v roce 1557 u Melantricha Tadeáš Hájek z Hájku. Hájek byl mimo jiné významným astronomem, latinsky popsal svůj objev nové hvězdy v souhvězdí Kasiopea v latinském spise. Některé odborné texty vycházely i v jazyce českém a přispívaly tak k popularizaci humanismu. Příkladem je Bavor Rodovský z Hustiřan, který svou *Knihu o dokonalém umění chymickém*, ve které shrnul znalosti alchymie v Evropě, napsal v českém jazyce.

Mezníkem mezi plodným obdobím humanismu a dobou baroka je bitva na Bílé hoře. Syntézu obou epoch můžeme najít v předexilové tvorbě Jana Ámose Komenského.

„Nosné ideje, témata a motivy české humanistické kultury neztratily ani v dalším vývoji nic na své životnosti a podnětnosti. Burcovaly a povzbuzovaly touhu po lidskosti a vírou v její uskutečnění.“²⁵

3.2. Astronomie a alchymie

Astronomie a alchymie stály v popředí zájmu humanistických vědců.

Astronomie se v období humanismu využívala na mnoho způsobů. Astronomové vydávali kalendáře, minuce, pranostiky nebo vykládali nové jevy, které byly objeveny (komety, zatmívání Měsíce, zatmívání Slunce). Zájem o výtisky s astrologickou tematikou byl mezi lidmi veliký, a tak tyto publikace pravidelně vycházely. Astronomové však své pozorování neustále zdokonalovali a jejich bádání se od vytváření kalendářů posouvalo k zjišťování pro vědu velmi důležitých skutečností. V roce 1543 byla uveřejněna Koperníkova heliocentrická soustava, která zpochybnila křesťanské vnímání světa a ještě dlouhou dobu po jejím uvedení byla i vzdělanci naprosto odmítána. Koperníkovu teorii obhájil až Jan Kepler o téměř sto let později.

V alchymii můžeme hledat jisté prvky jiných vědeckých disciplín, jako je chemie, fyzika, astrologie nebo medicína. Její samotné zařazení mezi vědy je však sporné.

²⁵ KOPECKÝ 1988, s. 251.

„Alchymické předpoklady úspěšné permutace čili přeměny obyčejných kovů v drahocenné zlato nebyly výplodem bujné fantasie lehkověrných snilků, nýbrž vyvěraly z nauk tehdy všeobecně platných a vědecky uznávaných.“²⁶

3.3. Faustova postava ve světle humanistické touhy po poznání

V Carchesiově knize se Faustova postava odlišuje od ostatních verzí pověsti o Faustovi svou touhou po poznání. V jiných verzích pověsti převažuje spíše touha po majetku. Vědomosti, kterých dosáhl při studiích na vysokých školách, jsou pro něj naprosto nedostačující a Faust se stále snaží objevovat informace nové. Brzy ale zjistí, že z pozemských zdrojů si potřebné znalosti nezjistí. Náboženská nauka ho také neuspokojuje, a tak ho jeho chtivost po vědění dožene k strašnému činu, upsání se ďáblu.

„Vzal se na křídla orličí, chtěje všechny grunty nebeské i zemské vyzvědět, nebo jeho všetečnost, svoboda i lehkomyšlnost tak ním strkala a k tomu ponoukala, že jest sobě umyslíl je/dnoho času některá čarodějnická slova, figuory, charaktery a zaklínání, jímž by d'ábla před sebe povolati mohl, učiniti a je zkusiti.“²⁷

Jak jsem uvedla již výše, Carchesius byl člověkem křesťanským a touha po vědění nad rámec křesťanských pravd pro něj a vlastně i pro tehdejší společnost byla nepřijatelná a neomluvitelná. Faustovo bažení po vědomostech bylo jednoduše vnímáno jako hříšné.

Ale pokud se pokusíme na Fausta podívat jako na osobu humanisticky smýšlející, jeho činy dostanou jiný rozměr. V příběhu se dále dozvídáme, na jaké otázky vlastně Faust hledal odpověď. Mnohé z nich se týkají již zmiňované astronomie a hvězdářství. Faust se snažil přijít na logicky podložené vysvětlení astronomických jevů týkající se hvězd, střídání ročních období a samotného vzniku světa. Chtěl odpovědi na jevy, kterými se humanističtí vědci zabývali. V Carchesiově knize se mu přirozeně na tyto otázky nedostane pravdivých odpovědí, protože ho ďáblův sluha záměrně klame. V knize jsme navíc autorem neustále varováni před hříšným poznáním a přijímáním jiné pravdy, než je pravda křesťanská.

Ve světle humanistické touhy po poznání se nám tedy postava doktora Fausta nemusí jevit jako hříšná nebo v tehdejší době neobvyklá. Milan Kopecký ve své knize

²⁶ JANDA 1940, s. 149.

²⁷ KOLÁR 1989, s. 30.

uvádí: „..., že *Faustem se prezentuje nový obraz člověka, který chce rozluštit všechny záhady lidského života a okolního světa a který stojí v opozici proti tradičnímu obrazu člověka náboženského a konformního.*“²⁸

²⁸ KOPECKÝ 1988, s. 215-216.

4. Postava Fausta v knížkách lidového čtení

4.1. Knížky lidového čtení

Pojmem knížky lidového čtení jsou označovány zábavné prozaické příběhy, které se šířily formou levných, jednoduchých tisků. Přebíhaly příběhy hrůzostrašné, komické, sentimentální nebo dobrodružné. Děj většinou neměl logické rozuzlení a končil na způsob pohádek. Jako první přinesl do české literatury termín „knížky lidového čtení“ Jan Máchal.

Zábavné příběhy se začaly šířit od konce 15. století a jejich vznik byl vázán vynálezem knihtisku. V Českých zemích se po bitvě na Bílé hoře staly knížky lidového čtení téměř jedinou česky vydávanou světskou literaturou. Společně s kramářskými písněmi tvořily lehce dostupnou literaturu pro širokou veřejnost. „*Takto pojaté knížky pobělohorské zábavné četby abstrahovaly od protireformačního katolicismu a byly jeho představiteli tolerovány.*“²⁹

Úprava knížek lidového čtení byla jednoduchá, nenáročná na výrobu. Útlé knihy byly ve většině případů doplněny ilustracemi pomocí dřevorytu.

Významnými osobami, které se o tištění a šíření knížek lidového čtení zasloužily, byly Václav Matěj Kramerius a jeho nástupce Václav Rodomil Kramerius. Po bitvě na Bílé hoře byli čeští nakladatelé pod přísnou katolickou cenzurou a nemohli vydávat nic, co by odporovalo cenzurním opatřením. Tato opatření výrazně omezovala možnosti nakladatelů. V této době se tiskařská produkce zredukovala na vydávání kalendářů, úředních spisů, publikací pro školní potřeby, náboženských textů a zábavné lidové četby, která zahrnovala knížky lidového čtení. Kromě zde zmiňovaného Václava Matěje Krameria a jeho nástupce Václava Rodomila Krameria v této době působilo mnoho dalších nakladatelů. V Brně například František Ignác Sinapi nebo bratři Jakub Maxmilián a Emanuel Svobodovi. Mezi menšími pražskými nakladateli působili mimo jiné například Karel František Rosenmüller se synem, Jan Karel Hraba nebo Jan Norbert Fický.

²⁹ LEHÁR 1988, s. 7.

Novinkou byly tiskárny, které uváděly na trh periodické noviny. Mezi nakladatele, kteří se o to pokoušeli, patřili mimo Václava Matěje Krameria například Lidmila Sedlčanská nebo Jan Arnolt z Dobroslavína.³⁰

4.2. Václav Rodomil Kramerius

Václav Rodomil Kramerius se narodil jako nejstarší syn již zmiňovaného Václava Matěje Krameria. Jako prvorozený syn se stal jeho nástupcem a převzal po něm nakladatelství Česká expedice. Vlivem hospodářské krize, kterou vyvolaly napoleonské války, byl však Kramerius nucen nakladatelství prodat. Práva na vydávání periodik prodal v roce 1823 J.F.Schönfeldovi a v roce 1839 prodal celý sklad bývalé České expedice jinému známému tiskaři A. J. Landfrasovi.

Kramerius se poté živil například jako prodejce tzv. krejcarové literatury a výrobce voskových figurek. Po celý život se však dále snažil zapojovat se do vydávání různých periodik a časopisů. Jeho pokusy o znovu založení České expedice byly bohužel neúspěšné a neměly dlouhého trvání.

Krameriova tvůrčí dráha byla velice rozmanitá. V jeho literární tvorbě najdeme mnoho žánrů. Psal například historické nebo pohádkové novely, strašidelné romány, cestopisy a zanedbatelné nejsou ani jeho překlady děl z angličtiny, ruštiny, francouzštiny nebo němčiny. Některá díla Václava Rodomila Kremeria jsou dokonce považována za jakési předchůdce žánru science fiction. Krameriovo jméno můžeme dokonce najít ve Slovníku české literární fantastiky a science fiction.

V roce 1988 bylo jeho dílo souborně vydáno pod názvem *Knížky lidového čtení*. Z této publikace čerpám i ve své práci. V úvodu knihy najdeme podrobný Kramerioův životopis a na konci je kniha doplněna o soupis jeho knížek lidových čtení. Kromě příběhu o Faustovi jsou zde dále příběhy s názvem *Železná košile*, *Opatovický poklad*, *Kšaft*, *Vladimír*, *Velmi kratochvilná historie o Popelce a Znamení a podivné příhody pana Prášílka*.

³⁰ BOHATCOVÁ 1990, s. 294.

4.3. Marbachův Faust

Jak jsem již uvedla na začátku své práce, Faust se do českých zemí v podobě knížek lidového čtení dostal v roce 1851. V tomto roce u nás vyšel překlad Marbachova Fausta. „*Prostor pro tuto knížku lidového čtení vytvořilo teprve cenzurní uvolnění po roce 1848. Teprve tehdy byl Faust nově členěn do repertoáru českého lidového umění*“³¹ Brzy po uvedení do českého prostředí se stal příběh o kouzelníku Faustovi mezi lidmi velice oblíbený a vyhledávaný.

Na rozdíl od starší *Historie o životu doktora Jana Fausta* od Carchesia (dále v textu již pouze *Historie*) je Marbachův Faust značně zkrácený. Asi nejviditelnější změna v příběhu o Faustovi je vynechání nábožensky poučných pasáží. Doba mezi oběma vydáními byla dost dlouhá a tak se společnost přirozeně měnila a vyvíjela. Od období renesance a humanismu jsme se dostali do období osvícenství a tak bylo potřeba příběh uzpůsobit novým čtenářům.

Ihned na začátku, v předmluvě, Marbach vyjádřil svoji nedůvěru k pověrám a náboženským dogmatům. „*Za minulých století panovala v říších po všech křesťanstvu pověra, jako by člověk mohl vstoupiti se zlým duchem ve spolek a ten že mu propůjčoval moci, aby mohl konati činy neobyčejné, ano i škoditi tudy bližnímu svému.*“³² Text se tedy proměnil z křesťanské výstrahy na pásmo pozoruhodných a zábavných příhod.

Filozofický rozměr patrný v Carchesiově knize je potlačený a můžeme ho najít spíše v závěru vyprávění, kdy Faust rozjímá nad svými činy a snaží se dobrat pravdy. Příběh zbavený náboženské roviny otevírá nové možnosti chápání Faustovy postavy. V tomto podání není Faust apriorně označen za postavu negativní, ale čtenář si může sám vybrat, jak bude na rozporuplného kouzelníka nahlížet.

4.4. Život, činové a do pekla vzetí znamenitého a pověstného čarodějníka a kouzelníka doktora Jana Fausta

Příběh o Janu Faustovi začíná stejně jako v předešlé knize jeho narozením a dětstvím. Studia na univerzitě neuspokojovala jeho touhu po vědomostech, a tak zběhl

³¹ LEHÁR 1988, s. 41.

³² c. d., s. 157.

od duchovního povolání k lékařským vědám, které tou dobou více než na vědecké poznatky dbaly při léčení na pověry a magii. Faust se v té době seznamuje s cikány a obdivuje se jejich tajnému umění. Faustův obrat od víry k magii je v příběhu popsán krátkou větou: „*V obcování s touto luzou a v zaměstnání se vědami zcela nekřesťanskými pozbyl lásky k náboženství a k povolání duchovnímu.*“³³

I poté ale ještě Faust vede chvíli počestný život. Zlom nastává až po smrti jeho bohatého strýce, který mu odkáže svůj nemalý majetek. Faust začíná vést nezřízený život, ve kterém ho podporují jeho společníci. Majetek však brzy promarní a přemýšlí, jak znovu rychle a bez námahy jmění nabýt. Řešení najde v provozování kouzelnictví jako zaměstnání. Této myšlence naprosto propadne a začíná se o kouzelnictví zajímat do hloubky. O zjevování duchů Faustovi se zmiňuje autor takto: „*Tuť byla i také obrazotvornost jeho roznícena, takže se nočním časem mnohokrát probudil a vidával, jako by přepodivné stíny po zdi se míhaly a všelijaká světla vůkol jeho lože poskakovala, aneb se mu zdálo, že podivné hlasy zaslychá k němu šeptající.*“³⁴

Po prostudování dostatečného množství knih a tajemných spisků se Faust rozhodne d'ábla vyvolat. Stejně jako v Historii se mu d'ábla nepodaří vyvolat napoprvé, ale musí ve svém úsilí vytrvat. Nakonec se mu ale přeci jen duch zjeví. Vyslechne jeho přání, aby mu d'ábel sloužil a poslouchal ho jako svého pána a na oplátku si opět vyžádá pět podmínek, za kterých může být obchod mezi nimi uzavřen. Tentokrát znějí d'áblovy podmínky takto:

„1. *Odřekneš se Boha a všech nebeských zástupů jeho.*.....

2. *Zapřísáhneš se proti lidstvu co nepřítel, zvláště ale proti těm, jenž by tebe pro zlý život tvůj kárali a tobě domlouvali.*

3. *Budeš nenávidět nejpředněji kněze a všechny služebníky slova božího a nížádným způsobem jich poslouchati nebudeš.*

4. *Do chrámu Páně nebudeš choditi a všech svátostí se odřekneš.*

5. *Stav manželský budeš nenáviděti a nikdy v něj nevstoupíš.*“³⁵

Podmínky se téměř neliší od podmínek v Carchesiově verzi, ale můžeme si všimnout zvláštního dodatku o manželství. V tomto příběhu totiž bude vztahu Heleny s Faustem věnována mnohem větší pozornost, viz níže.

³³ LEHÁR 1988, s. 158.

³⁴ c. d., s. 160.

³⁵ c. d., s. 162-163.

Smlouva na čtyřicet let je opět podepsána krví a Faust obdrží od d'ábla svého služebníka Mefistotela. První Faustova žádost směřuje k problémům naprosto světským, žádá od služebníka hmotné zaopatření. Zde je vidět velký posun od Historie. Zatímco v předešlé knize první Faustovy otázky a požadavky směřovaly výhradně k otázkám náboženským, zde se k nim hlavní postava dostane až na konci příběhu. Největší Faustovou starostí je tedy majetek a příjemný způsob života. Že postava Fausta není zcela zkažená, poznáme z úvodní rozmluvy s Mefistotelem. Faust od něj sice žádá peníze, ale nechce, aby je duch kradl ostatním lidem: „*Nechci, abys pro mne kradl, nýbrž abys mne opatřil vším, čeho sobě žádám!*“³⁶ V těchto slovech se ukazuje spíše Faustova naivita než špatnost. Sluha ho však svými řečmi uchlácholí a tak Faustovi nic nebrání užívat nově nabytého majetku a pozvat k sobě opět své přátele.

Mezi jeho společníky se našly i osoby nezkažené a znalé věcí duchovních. S nimi se Faust občas dával do řeči o těchto věcech a stále častěji se nad nimi zamýšlel. Rostly v něm pochybnosti, jestli jeho rozhodnutí upsat se peklu bylo správné. Mefistoteles si Faustovy změny všiml a pomocí lstí a dlouhých rozmluv ho opět svedl na cestu zla. Oproti Historii je zde Faustovo pochybování potlačené na minimum a autor mu věnuje pouze jednu kapitolu.

Dále příběh pokračuje vyprávěním různých fantastických historek z Faustova života. Před jejich vyprávěním nalezneme opět autorovu poznámku, ve které vyjadřuje pochybnost o naprosté pravdivosti těchto historek: „*O divech z jeho života vypravují se všelijaké události, z nichžto se však vyjevuje patrná mocnost klamu a spolu i také bídnost a podlost pekelných darů, pokudž se dotýkají pravdy.*“³⁷

Příběhy z Faustova života jsou téměř totožné s příběhy v Historii. Opět Faust podniká daleké cesty a baví svými triky svou společnost. Dá se říci, že Faust vykonává většinu svých činů právě pro pobavení svých druhů než pro cokoliv jiného. Svými bláznivými kousky se snaží udržet jejich pozornost a přátelství.

Stejně jako v předešlé knize Faust vyvolá již mrtvé slavné postavy. Pro znázornění výuky vyjeví studentů Homérovu hrdiny, čímž mezi nimi způsobí paniku, která se následně roznese po celém městě. Pro císaře Maxmiliána na okamžik přivedl zpět na svět slavného panovníka a vojevůdce Alexandra Velikého s jeho manželkou.

Další jeho příběhy pojednávají například o tom, jak Faust ošidil koňáře, spolknul fůru sena i s vozem a s koňmi, pohltit posluhu hospodského, přičaroval rytíři rohy,

³⁶ LEHÁR 1988, s. 165.

³⁷ c. d., s. 169.

vysvobodil přítele z otroctví, zmařil a zahanbil umění jiných čarodějníků, opatřil hraběnce z Anhaltu v zimě čerstvého ovoce atd.

Přestože Faust cestoval po celém světě a podnikal různorodé cesty, vždy se vracel do svého domu ve Wittenberku. Jeho dům je v knize popsán takto: „*Dům jeho podobal a vyrovnal se domu jenom každého jiného možnějšího měšťana, uvnitř ale byly pokoje všemi skvostnostmi z celého světa ozdobeny a vylíčeny. Zahrada jeho byla obehnána vysokou zdí, uvnitř ale panovalo po všecken čas ustavičné jaro, kdež kvetlo množství nejkrásnějších a nejušlechtlejších květin a dozrávalo nejvzácnějšího ovoce.*“³⁸

V domě pobýval i jeho věrný služebník Kryštof Wágner. Tento mlčenlivý mladík zůstal při Faustovi až do jeho smrti.

Čím více se Faustův život blížil k nevyhnutelnému konci, tím méně si užíval všech ďábových služeb. Všechny požitky se mu začínaly zdát marnivé a nedůležité. Stejně jako v Historii se Faust ke konci života pokouší o nápravu a příklon k víře. Opět je mu nápomocen starý nábožný soused. Faust si pozve kmeta dokonce do svého domu a vyslechne jeho slova. Po jeho odchodu propadne úzkosti a zoufale se k peklu obrací se slovy: „*Satane, vrat' mi moji smlouvu a můj zápis!*“³⁹ Ďábel jeho žádosti samozřejmě nevyhoví a místo toho se Faustovi vysměje a zjeví se ve své strašné podobě. Smlouvu sice Faustovi pohodí k nohám a on ji spálí, ale následně ho přinutí podepsat úpis nový.

Faustův hněv se přenese na starého kmeta a snaží se mu pomocí svého služebníka pomstít. Snaží se ho vyděsit, ale stařec je pod ochranou Boží a ďábel nad ním nemá moc. Stařec přesto přes noc zemře, ne však strašlivou smrtí, ale pokojnou smrtí v Pánu.

Ke konci života potkává Faust dívku, do které se zamiluje, a chce si ji vzít za ženu. Dívka byla prostého původu a k Faustovým pokusům o její dobývání zůstává naprosto netečná. Faust se tedy rozhodne požádat o pomoc Mefistotela. Zapomněl však na dohodu, již podepsal, ve které je psáno, že nikdy nevstoupí do vztahu manželského. Mefistoteles mu tedy opět lstivými řečmi dívku zoškliví a rozmluví. Faust na jeho argumenty přistoupí, ale na oplátku žádá jinou ženu. Vybere si krásnou bájnou pohanku Helenu. Faust byl její krásou okouzlen tak, že na veškeré předešlé pochybnosti zapomněl a zcela se oddal jejím půvabům. Odebere se s Helenou do ústraní a ona mu po roce porodí syna. Faust se rozhodne s Helenou i synem odjet do dalekých krajín a svůj dům nechá v opatrování Wágnerovi.

³⁸ LEHÁR 1988, s. 192.

³⁹ c. d., s. 193.

„Jeho plášť odnesl jej i s Helenou a robátkem jeho do krásné krajiny na jihu, do osamělosti, kde se blažil vnadami velebné přírody a s milovanou Helenou. Zde sobě a milence své vykouzčil svět, jakého kyprá a ourodná obraznost jeho jenom stvořiti mohla a jakého oko lidské krom jeho zraku vlastního nikdy nespatriilo.“⁴⁰

Zbytek života si proměnil ke svému obrazu, ale deset let uběhlo rychle a Faustův konec se blížil.

Když zbýval Faustovi poslední měsíc života, zjevil se mu samotný Satan a vyzval Fausta před Boží soud: *„Fauste, zvu tebe k soudu před soudnou stolicí Nejvyššího, aby rozsoudil mezi mnou a tebou!“⁴¹* Fausta Satanova slova zcela ochromí. Ještě naposledy se zkouší ze svých činů ospravedlnit a schází se s duchovním, se kterým rozmlouvá o svém hříšném životě. Fausta slova duchovního na chvíli ukonejší, ale druhý den se jeho myšlenky opět obrátí proti Bohu. Dokonce se Faust dvakrát téměř uchýlí k sebevraždě. Poprvé se chystá vypít lahvičku s jedem a podruhé probodnout se nožem. Vždy ho ale zbabělost přemůže a on svůj úmysl nedokoná. V Historii se žádná zmínka o ukončení života vlastní rukou neobjevuje. V tehdejší křesťanské společnosti byla sebevražda i pouhé pomyšlení na ni velkým hříchem.

Jedné noci měl Faust podivné vidění, ve kterém se ocitá před posledním soudem a sám hrdě odmítne ospravedlnění: *„Ach, nesmírnýť jest počet hříchů mých, nejsem hoden, aby se Bůh smiloval nade mnou!“⁴²* Tento sen, v němž se Faust smíří se svými hříchy a přijímá za ně plnou odpovědnost, ho učinilo pokojným a strach ze smrti se zmírnil.

Na poslední večer svolává Faust, stejně jako v Historii, celou svou společnost, aby s ní hodoval a naposledy rozmlouval. V hodinu své smrti je Faust sám. Doba Faustovy smrti je popsána téměř stejně jako v Historii. Ráno se jdou Faustovi společníci podívat do pokoje, který je v knize tentokráte popsán takto: *„Stoly i stolice a všecko nářadí byly pokáceny, stěny krví a mozem zohyžděny. Na podlaze ležely chomáče vlasů a zuby rozházené. Mrtvoly ale nebylo tu nikde viděti.“⁴³* Popis pokoje po Faustově smrti je téměř totožný s popisem v Historii. V obou případech má ve čtenáři vyvolat emoce plné odporu a strachu.

Zajímavé na této verzi příběhu o Faustovi je úplný konec. Faust, i přes veškeré své prokazatelné hříchy, je nakonec pohřben na hřbitově. V období, ve kterém vyšla

⁴⁰ LEHÁR 1988, s. 200.

⁴¹ c. d., s. 202.

⁴² c. d., s. 208.

⁴³ c. d., s. 210.

Historie, by něco takového možné nebylo. Na hřbitově totiž mohli být, podle křesťanského přesvědčení, pohřbeni pouze lidé zbožní. Nebylo výjimkou, že lidé z okraje společnosti nebo lidé, kteří žili hříšným způsobem života, byli pochováni za zdmi hřbitovů.

Faust je tedy pohřben na hřbitově a jeho pohřbu se účastní duchovní. Když se po spuštění Faustova těla do hrobu zvedne na hřbitově silný vítr, duchovní ho utiší slovy: *„Vrahu pekelný, tělo jeho jsi usmrtil, avšak jediný jenom Bůh a Pán věčný může zmařiti tělo i duši, a ten ty nejsi!“*⁴⁴

4.5. Stručné shrnutí příběhu

Verze, kterou publikoval Václav Rodomil Kramerius je oproti verzi Carchesiově značně zkrácena. Jelikož kniha vyšla v období, ve kterém v českých zemích probíhalo národní obrození, vystupují z knihy jiné motivy a skutečnosti než ve verzi, která vyšla v období renesance a humanismu.

V této knížce lidového čtení se na povrch více dostává samotná postava Fausta a jeho pocity. Faust je v tomto příběhu vylíčen jako člověk u společnosti oblíbený a dokonce chvílemi až hodný. Domnívám se, že mezi Faustem a jeho fámulem Wagnerem můžeme najít až rysy přátelství. I přesto, že je neustále obklopen lidmi, je patrná jeho samota a nezakotvenost. Jeho touhu po domově a zázemí uspokojí až vztah s Helenou, který ale tím, že Helena není bytostí pozemskou, je jen zdánlivý.

Knížka lidového čtení *Život, činové a do pekla vzetí znamenitého a pověstného čarodějníka kouzelníka doktora Jana Fausta* je zbavena náboženských problémů a poselství a do popředí tedy více vystupují jednotlivé Faustovy příběhy a jeho osobnost.

⁴⁴ LEHÁR 1988, s. 211.

5. Loutková hra Matěje Kopeckého s faustovským tématem

5.1. Matěj Kopecký

„Loutkář, v národním povědomí představuje symbol obrozenského loutkářství.“⁴⁵

Matěj Kopecký se narodil do rodiny herce Jana Kopeckého, který začal s rodinnou loutkářskou tradicí. Matěj Kopecký tedy vyrůstal v hereckém prostředí a rozhodl se v rodinné tradici pokračovat. Kromě provozování loutkářské činnosti se krátkodobě živil například jako kramář, obchodník s knoflíky nebo cestář. V loutkářské tradici pokračovali po jeho smrti v roce 1847 i jeho synové.

Kopeckého repertoár her byl velice bohatý a různorodý. Mezi hry, které Kopecký uváděl, patří například *Doktor Faust*, *Don Šajn*, *Pošetilý ženich*, *Sířelec kouzelník*, *Jenovefa*, *Kníže Oldřich*, *Kytka*, *Loupežníci na Chlumu*, *Jan Kovařík*, *Mluvárna*, *Princ Amantus*, *Pan Franc na zámku*, *Turecké pomezí* a řada jiných. V jeho úpravě her se často vyskytovala postava veselého a chytrého Kašpárka.

Zřejmě největší úspěch Kopeckého produkce spočíval v tom, že se jeho hry se hrály česky a jezdil s nimi za venkovským publikem.

5.2. Doktor Faust

Ke své práci jsem použila edici z roku 1955, kterou připravil a podle tradiční hry Matěje Kopeckého obnovil Jindřich Veselý. Jedná se o drama v pěti dějstvích. Na titulním listě najdeme plný název loutkové hry.

Doktor Faust,
těž
Jan doktor Faust
aneb
Jan Faust,
Doktor z Milána,
jinak

⁴⁵ LEXIKON ČESKÉ LIRATURY 1993, s. 846.

Jan Faust,
Doktor Sv. Písma z Milána,
těž
Nevěsta z pekla

Na dalším listě následuje rozpis osob, které ve hře vystupují. Kromě postav, které jsou dobře známé z Historie, zde nalezneme i postavy zcela nové. Hlavními postavami jsou tedy Faust, zde označený jako doktor Sv. Písma atd., Vágner (jeho sluha) a Kašpárek. Mezi další postavy patří perský kníže, perská princezna, Turek, čert I., II. a III., Škrhola, Kuba, podomek a panna z pekla.

5.2.1. První dějství

Scénu otevírá prvním dějstvím přímo hlavní postava - Faust. První výstup se odehrává v jeho pokoji, kde vede Faust dlouhý monolog. V řeči se Faust zamýšlí nad svým životem, kdy opovrhne svým vzděláním doktora Písma svatého, které mu nepřináší dostatečné jmění a touží po vzdělání jiném. V jeho monologu se objevuje myšlenka, že nikdo nikdy není spokojený, s tím, co má, a vždy závidí jiným: „*neb jak nynějšího času svět platí, tak žádný v svém stavu spokojený není, ...*“⁴⁶ Fausta v jeho monologu přeruší divné zvuky a na scéně se objevuje ruka. Příchod ruky na scénu doprovází vyšlechnutí blesku, které, jak se dozvídáme ze scénických poznámek, je zajištěno „*vyfouknutím plavuňového prášku do hořící svíčky.*“⁴⁷ Na ruce nachází Faust tento nápis: „*FAUSTE, PODDEJ SE DO ŠKOLY THEOLOGIE A ŠŤASTNÝ BUDEŠ NA TOMTO SVĚTĚ.*“⁴⁸ Poté se blesk objeví z druhé strany jeviště a objevuje se druhá ruka, na kterém je tentokrát tento nápis: „*FAUSTE, ZANECH TU ŠKOLU THEOLOGIE A PODDEJ SE DO ŠKOLY NEGROMATIKY.*“⁴⁹ Přitom se ozývají dva hlasy a promlouvají k Faustovi, jeden je hlas ďábelský a druhý andělský. Tato část, kdy by byl Faust ovlivňován jak ďáblem, tak i bohem, se v předešlých příbězích o Faustovi neobjevuje. Scéna je přerušena zaklepaním a na jeviště vstupuje Faustův služebník Vágner. Na rozdíl od jiných příběhů je zde postava Vágnera pojata spíše jako postava obyčejného sluhy než Faustova věrného přítele a studenta, jak můžeme najít v Historii a knížce lidového čtení. Vágner uvede Faustovi návštěvu a oba odcházejí ze scény.

⁴⁶ VESELÝ 1955, s. 1.

⁴⁷ c. d., s. 1.

⁴⁸ c. d., s. 2.

⁴⁹ c. d., s. 2.

Na scénu se poprvé dostává postava Kašpárka. Kašpárek přichází s rýmovačkou a úvodními slovy, která jsou určena divákům:

„Hyk, hek, hok,

Pimprdle ud'ál skok.

Trik, trak,

starý trakař.

*Nyní pojmem až do Dašic. Milé děti, teď jsem právě slyšel, že prý tu chodí takový písmař; přitom prý je čarodějník a pořád prý nějakou knížku pod páždí nosí a také ledakdes nějakou zapomene.*⁵⁰

Již z této úvodní básničky je zřejmé, že se jedná o postavu veselou, která bude do příběhu vnášet veselé prvky. Ke Kašpárkovi přichází Vágner a nabízí mu službu u svého pána Fausta. Kašpárek přijímá a oba odcházejí.

První dějství uzavírá opět postava Fausta a jeho monolog, tentokrát o setkání se studenty, kteří za ním přijeli na návštěvu a poradili mu, jak vyvolat čerta. Faust tedy odchází do lesa provést obřad.

5.2.2. Druhé dějství

Druhé dějství začíná scénou z lesa, kde se Faust pokouší vyvolat čerta. Podobně jako u předchozích verzí příběhu se mu toho správného čerta nepovede vyvolat na poprvé, ale tentokrát až na potřetí. Při prvních dvou pokusech se mu vyjeví čerti jménem Pik a Angron. Faust je s nimi ovšem nespokojený a zalíbí se mu až čert Mezistáfel. Faust si ho najme na třicet šest let do služby a jako podmínky si Mezistáfel určí těchto „pět punktů“:

„První punkt jest to: Své přátele máš proklínat a svého boha se máš odřící.

Druhý punkt:

Do kostela nemáš chodit,

žádné kříže nemáš dělat

a ve svých knihách se nesmíš modlívát.

Třetí punkt:

Vlasů, nehtů nemáš stříhat

a ani se nesmíš umývat.

⁵⁰ VESELÝ 1955, s. 3.

Čtvrtý punkt:

*Zbujnost těla dovoluje,
ale manželku brát zakazuje.*

Pátý a poslední jest:

*Svou vlastní krví se máš podepsat, že po projití 36. roku mně chceš
svou duši i se svým tělem dáti,
a tak mě máš do služby skutečně dostati.⁵¹*

Faust se nad podmínkami chvíli zamýšlí, ale nakonec souhlasí.

Poté Faust ze scény odchází, čert odlétá a následuje komická scénka Kašpárka a čerta, kdy Kašpárek nad čertem vyzraje a obelstí ho.

Po této komické vsuvce se Faust odhodlá k podpisu čertu, ale ještě před tím je znovu varován Andělem, který mu těsně před podpisem opakovaně vytrhne z ruky pero. Faust však nakonec úpis podepíše. Jako první službu žádá Faust po Mezištáfelu návštěvu čtyř dílů (světadílů) světa. Na této zmínce je zřejmé stáří hry. V době vzniku hry bylo sice lidem známo již pět světadílů, ale Austrálie, se kterou se neobchodovalo, nebyla tolik zajímavá. Není tedy zahrnuta ani ve Faustových cestách. Čert s Faustem odlétá a ze vzduchu mu ukazuje Ameriku, Afriku, Asii a opět se vrací do Evropy. Další jeho přání je podívat se na svatbu dcery knížete perského.

Dějství je zakončeno další veselou scénkou Kašpárka s Mezištáfelem.

5.2.3. Třetí a čtvrté dějství

Třetí dějství pokračuje scénou ze svatby na perském dvoře. Zde je Faust perským knížetem požádán o vyvolání mrtvých těl – Alexandra a krásné panny Heleny. Vyvolávání mrtvých postav je společné pro všechny tři příběhy. V tomto pojetí je ale odlišné přijetí Faustova kouzla jeho společností. Zatímco u minulých příběhů je Faust za tyto čary obdivován a chválen, zde je knížetem z jeho hradu vykázán a označen za čarodějnika, který by si zasloužil upálení ne hranici.

Faust se touží knížeti pomstít a žádá po čertovi pomoc. Čert však tvrdí, že toto není schopen zařídit: „*Ne, ty na mně žádáš věc nemožnou. Já jsem přinucen tobě tvou ceduli zpátkem navrátit.*“⁵² Nabízí mu tedy, že mu vrátí jeho úpis. Faust odmítá a tak Mezištáfel povolá na pomoc své kumpány.

Čtvrté dějství obsahuje pouze jedinou scénu, kdy Faust hraje na moři kuželky.

⁵¹ VESELÝ 1955, s. 9-10.

⁵² c. d., s. 24.

5.2.4. Páté dějství

Na začátku pátého dějství se odehrává scéna, kdy Faust nutí Mezistáfela k namalování krucifixu. Čert odmítne úkol splnit a opět nabízí Faustovi zpět jeho úpis. Nabídka vrácení smlouvy mezi děblem a Faustem se objevuje pouze v této verzi příběhu. V ostatních mnou porovnávaných dílech ho nenalezneme. Čert ovšem úkol nakonec splní a obraz vyčaruje. Faust žádá ještě nápis, ale to již Mezistáfel nesplní. Faust si tedy nápis napíše sám a začne se modlit k bohu. Čert ho lstivě od modlitby odvede, když mu přivede pannu z pekla, která se však Faustovi promění v d'ábla. „*Takovou krásnou pannu mně představil, a jak jsem se na ni podíval, ten nejškareději d'ábel to byl, že jsem od samého puchu a ošklivosti utéci musil.*“⁵³

Rozčilený Faust si nechá zavolat své sluhy a dozvídá se od nich, že čert na něj již čeká. Podle Kašpárka sedí na střeše a křičí: „*Gude káre, Gude káre, že vás čert vezme do pekla na káre!*“⁵⁴ Faust se ještě nechce nechat odnést do pekla, a tak si najímá dva silné muže, Škrholu a Kubu, aby v noci hlídali jeho dům. Chce ještě stihnout napsat dopis pro své vitemberské sousedy. Zde je poprvé zmíněno jména města Vitemberk. Před tím nebyla žádná zmínka, která by odkazovala na nějaké místní určení příběhu.

Škrhola a Kuba jsou poté aktéry další vtipné scény, kdy se brání čertu. Fausta však před čertem neubrání a nenechá ho ani dokončit jeho dopis. Před odletem do pekla zpívá čert tuto písničku:

*„Došel konec panování,
nebude víc smilování.
nad tebou, hříšníče,
doktore theologie.
Když jsi nechtěl Boha znát,
musíš s námi vandrovat,
půjdeš, půjdeš do věčnosti,
tam, kde všichni zatracenci
na věky ve ohni
mají svého obydlí.“*⁵⁵

Po této písni s Faustem odlétá a Faust mizí nadobro ze scény. Tímto Faustovým koncem se tedy loutková hra liší od ostatních třech verzí. V nich je totiž Faustův odchod

⁵³ VESELÝ 1955, s. 29.

⁵⁴ c. d., s. 30.

⁵⁵ c. d., s. 36.

spojen i s jeho smrtí. Zde se ale o smrti vůbec nemluví a Faust je d'áblem pouze odnesen. Stejně tak jako v Jiráskově zpracování pověsti ale odchodem Fausta příběh nekončí. Ve Starých pověstech českých je odvedení Fausta dokonce ihned na začátku příběhu. Zde následuje ještě jedna veselá scéna, v níž jsou Škrhola a Kuba Kašpárkem odměněni za svou službu. Zásluhou Kašpárka jsou vyplaceni, místo očekávaných grošů, fackami.

5.3. Stručné shrnutí příběhu

Loutková hra Doktor Faust podle Matěje Kopeckého se od ostatních tří zde uvedených textů liší především tím, že je prvotně určena pro jevištní uvedení.

V úvodu postava Kašpárka oslovuje dětské publikum a je tedy zřejmé, že toto zpracování Fausta je určeno jak pro dospělé, tak i dětské diváky (případně čtenáře). Postava Kašpárka pak prochází celým příběhem a doplňuje příběh svými veselými příhodami.

Samotná postava Fausta v tomto příběhu není tolik výrazná jako v Historii nebo knížce lidového čtení. O jeho vlastnostech se moc nedozvídáme a je spíše až na případném divadelním interpretovi, který pomocí hlasu postavě vdechne život, jak postavu pojme.

Celý příběh je pojat vesele a vtipně. Vážné pasáže se zde téměř nevyskytují, a když, tak vždy skončí dobře. Hra je dobře srozumitelná všem věkovým kategoriím a tím se stala velice oblíbenou, jak v minulosti, tak i v současné době.

Hlavním cílem Kopeckého divadla bylo diváky pobavit a alespoň na chvíli vytrhnout z jejich všedního života.

6. Faust ve Starých pověstech českých

6.1. Staré pověsti české

Staré pověsti české dopsal Alois Jirásek v roce 1893 a o rok později byla kniha poprvé vydána v Praze v nakladatelství J. R. Vilímek. Jirásek se při psaní svého velice známého díla nechal inspirovat starými kronikáři a nově zpracoval jejich některé příběhy. Použil především pověsti a legendy, které ve svých kronikách sepsali Kosmas, Dalimil a Václav Hájek z Libočan. Často čerpal i z lidové slovesnosti. Jeho kniha se však neomezila pouze na nejstarší dějiny, ale pokračuje vypravováním příběhů z doby, kdy se na našem území začalo šířit křesťanství a pozornost věnuje i době vlády Karla IV.

Knih je rozdělena do tří oddílů a v rámci nich poté na samostatné kapitoly. První oddíl se jmenuje Staré pověsti české. Zabývá se nejstaršími dějinami našeho národu a příchodem Slovanů na naše území. V této části jsou například kapitoly O Čechovi, O Libuši, Dívčí válka a oddíl uzavírá Durink a Neklan. Druhá část knihy nese název Pověsti doby křesťanské. Začíná kapitolou O králi Svatoplukovi a velkou část oddílu tvoří kapitola O staré Praze. Tuto kapitolu tvoří osm podkapitol, které líčí pověsti a příběhy, které se váží k tomuto městu a centru našeho národa. Jirásek zde vypráví příběhy například o králi Václavovi IV., o Daliborovi, kouzelníku Žitovi, o sestavení staroměstského orloje, líčí život v Židovském městě a další pověsti odehrávající se v Praze. Právě součástí této kapitoly je příběh s názvem Faustův dům, kterým se budu dále zabývat. Poslední částí knihy je oddíl s názvem Ze starobylých proroctví. Zde si můžeme přečíst například o Sybilině proroctví nebo o blanických rytířích, kteří čekají ukryti ve skále, až bude české zemi nejhůře a přijdou ji na pomoc.

Při psaní použil Jirásek mnoha literárních žánrů, od dobrodružných příběhů, přes milostné, sentimentální povídky, až k proroctví. To dodává knize pestrosti a poutavosti. Jirásek svou knihu věnoval Františku Bartošovi.⁵⁶ Jiráskova předmluva zní přímo takto: „*Slovutnému pánu, panu Františku Bartošovi na důkaz upřímné úcty. A.J.*“⁵⁷ Staré pověsti české byly od svého prvního vydání z roku 1894 vydávány opakovaně,

⁵⁶ František Bartoš byl významný jazykovědec a etnograf, který se zaměřoval především na moravský kulturní a vědecký život a je autorem doposud jediného moravského dialektologického slovníku.

⁵⁷ JIRÁSEK 1961, s. 9.

s výjimkou období druhé světové války. Ilustracemi ji doprovodili nejprve Věnceslav Černý, poté Antonín Procházka a novější vydání ilustroval Mikoláš Aleš.

V roce 1952 se této látce ujal Jiří Trnka a natočil podle Jiráskovy knihy loutkový film se stejnojmenným názvem.

6.2. Faustův dům

Faustův dům, jak jsem již uvedla výše, je název kapitoly, kterou Alois Jirásek zařadil do svých Starých pověstí českých, i přesto, že se postava Fausta zrodila v Německu.

V Jiráskově příběhu se s postavou slovního kouzelníka setkáváme pouze v úvodu vyprávění. Faust zde není, jako v předchozích třech knihách, hlavní postavou, ale jeho osoba spíše jen odkazuje k pověstem o něm a jeho životě. Dozvídáme se o něm pouze základní informace, především to, že se upsal ďáblu a čert mu po zbytek života musel sloužit. Jeho smrt a násilný odchod z domu je v knize popsán takto:

„Než doktoru Faustovi se ještě nechtělo; bránil se, jak mohl a uměl. Zaklínal, zaříkával, ale nic naplat. Čert se do něho obul, chytl ho, pazourem ho držel, a když se Faust ještě bránil, vyrazil s ním ven, a ne dveřmi, ale přímo stropem. A tak Faust jak jednal, tak se měl: čertu se zapsal a čert ho vzal.“⁵⁸

Popis smrti tedy není dramatizovaný a podrobně popsán jako v Karchesiově podání. Je to pouze stručný a věcný popis. Spíše než tragický odchod Fausta z domu, Jiráskova zájmem je osud samotného domu a veliký význam má černá díra ve stropě, která v domě zůstala a i přes opětovné pokusy o opravu nikdy nezmizela. Tajemná díra ve stropě má nejspíše symbolizovat výstrahu a varování před hříšnými činy. Když je již nějaká špatná věc spáchána, vždy má nějaké následky, které nejdou, i přes usilovnou snahu, zamaskovat, stejně tak jako nešla opravit díra ve stropě.

Domu a jeho popisu se Jirásek věnuje velice podrobně. Přesně je popsána poloha domu a jeho okolí. Nejprve se dozvídáme, jak dům, ležící uprostřed velké zahrady, vypadá z venku. Vnitřek domu je pak zevrubně popsán očima mladého studenta, který vstupuje do domu.

⁵⁸

JIRÁSEK 1961, s. 218.

Hlavním hrdinou Jiráskovy pověsti je mladý, chudý student. Toulá se po Praze a hledá nějaké ubytování, když se mu do cesty postaví Faustův dům. Jirásek jeho chudobu zdůrazňuje popisem:

„Jednou však, bylo na podzim, skoro již v soumrak, zastavil se u vrat Faustova domu mladý muž, student. Že neměl nazbyt, bylo zřejmo na jeho obnošeném třírohém klobouku, na sešlém kabátě, blýsknavých nohavicích po kolena, na spravovaných punčochách, na sešlapaných střevicích. Byl chudý do žebroty, jako toulavý chrt. Neměl už ani kde bydleti.“⁵⁹

Dům studenta zaujal a rozhodl se v něm pobývat. I když ho zprvu děsil, brzy si zvykl. Díru ve stropě ložnice zakryl kobercem a v pokoji přespával. Překvapený student nacházel každý den v misce tolar a zlato ho brzy okouzlo. Jeho osobnost se začala měnit a jeho touha po majetku a bohatství zvětšovat. Už mu nestačilo zlato pouze nalézat, ale toužil se naučit vědám, které by mu umožnily zlato přímo vytvářet. Inspirací mu byly knihy, které bývalý majitel v domě zanechal. Jednoho večera tedy řekl přátelům, ať ho nechají o samotě, a sám odešel do domu.

Jak noc v domě probíhala, nám vypravěč již neprozradí. Z toho, co se dozvídáme poté, ale můžeme poznat, že studenta stihl stejný osud jako doktora Fausta. Studentovi přátelé našli druhý den pokoj v podobném stavu, jako je popisováno v ostatních knihách. Nikde se však nenalezly žádné tělesné ostatky, pouze na stropě zůstaly čerstvé kapky krve. Koberec byl ze stropu stržený a díra se opět objevila.

Zajímavé na tomto zpracování legendy o Faustovi je téměř nepřítomnost hmotné postavy ďábla. Čert se objevuje pouze v odstavci s Faustovou smrtí. Samotnému studentovi se však během celého vyprávění nezjeví ani jedenkrát. Jeho přítomnost v domě je zřejmá, ale svou podobu, jak je popisována v předešlých příbězích, nikdy neukáže.

Alois Jirásek se zabývá příběhem doktora Fausta pouze okrajově a spíše než samotný příběh je pro něj důležitější zasazení Faustova domu do prostředí staré Prahy.

6.3. Místo Faustova domu v Praze

Alois Jirásek vystavěl své vyprávění o Faustovi především na jeho domě. Dům je dějištěm katastrofy, která postihla Fausta i jeho dalšího nájemníka, mladého studenta.

⁵⁹ JIRÁSEK 1961, s. 218.

Dalo by se říci, že dům je ztělesněním všeho špatného, touhy po bohatství, touhy po nekonečných vědomostech, zkrátka všeho zlého.

Zmínky o tom, kde se dům, v němž měl Faust přebývat, nacházel, se liší. Jirásek zasadil dům na Dobytčí trh. „*Starobylý ten dům stál na Skalce na konci Dobytčího trhu, v nároží proti klášteru Na Slovanech.*“⁶⁰ Předtím se ale měl dům údajně nacházet uprostřed Uhelného trhu. Toto umístění uvádí například Šebestián Hněvkovský ve svých pamětech. Dokonce tvrdí, že dům tam na vlastní oči viděl. Po několika letech, když opět přijel do Prahy, však uvádí, že se dům přemístil na Karlovo náměstí. Tato nová adresa se, co se týče tajemné minulosti místa, k domu velice hodila. V domě, který dodnes v Praze stojí, přebýval od roku 1590 skutečný alchymista Edward Kelly. V téže době v domě bydlel i astrolog Jakub Krucinek. Mezi jeho dvěma syny se poté stala velká tragédie, když byl starší bratr svým mladším bratrem zabit, protože v domě našli poklad. Některé prameny se zmiňují o tom, že by z domu až k Novoměstské radnici měl vést tajný podzemní tunel. Dům má tedy velmi bohatou historii.

Dnes má Faustův dům číslo popisné 502, patří městu a je využíván Karlovou univerzitou.

⁶⁰ JIRÁSEK 1961, s. 217.

Závěr

Ve své práci jsem se pokusila charakterizovat čtyři příběhy s faustovskou tematikou, kdy každý příběh pochází z jiné časové epochy. Každá doba se vyznačuje odlišným dobovým vnímáním a tak se zpracování pověsti o doktoru Faustovi postupně v čase proměňovalo.

První uvedená publikace *Historia o životu doktora Jana Fausta* vyšla v roce 1611, tedy v období humanismu. Společnost v tehdejších českých zemích byla přísně křesťanská a církve měla vliv na veškeré složky života. Podle církve měl správný křesťan zcela přijmout náboženskou nauku a spokojit se s informacemi, které mu tato nauka přináší. Skutečnosti, které se křesťanskému učení vymykaly, byly jen pozvolna tehdejší společností akceptovány a přijaty jako platné. „*Zjišťované rozpory mezi náboženskou koncepcí světa a lidskými zkušenostmi vedly k narušení tradiční hierarchie naukových hodnot, ke zpochybnění teologie jako jejího vrcholu a k příklonu k poznávání a zvládnutí přírodních jevů na jiných základech.*“⁶¹

Do této doby tedy vstupuje postava Fausta jako postava hříšná a hodná odsouzení a trestu. Jak jsem zde již mnohokrát uváděla, *Historia o životu doktora Jana Fausta* je značně „poznámenána“ vlivem křesťanství a dobou jejího vzniku. V příběhu je neustále přítomné varování před nekřesťanským chováním a s tím spojenými následky. Ostatní tři příběhy se již od této hlavní myšlenky distancují a tím se dostávají do jiné roviny.

Rozporem mezi racionálním poznáváním a vírou nebyla poznámenána jen Carchesiova kniha, ale tento rys najdeme i u mnohé jiné dobové literatury.

V knížkách lidového čtení již varování křesťanskému čtenáři nenalezneme a Faustův příběh se tak zbavuje své filozofické podstaty.

Příběh se dostává opět do tiskařské produkce v období po roce 1848, kdy nastává v českých zemích cenzurní uvolnění. Příběh se nese v osvícenském duchu, kdy pověry znamenaly jen pověry a ne platné skutečnosti, jako v minulosti.

Koncept příběhu zůstává téměř nepozměněný. Opět je vyprávění rozčleněno na kratší kapitoly, ve kterých se vždy dozvídáme o některé z Faustových příhod. Dalo by se říci, že na rozdíl od *Historie* je v knížkách lidového čtení příběh zjednodušen. „*Text zbavený nábožensko-filozofických rozepří, přidržující se dávné stavby připojovaných a vršených epizod (na ni navazoval novodobý román), doplněný vylíčením nahé Heleny,*

⁶¹ KOLÁR 1989, s. 6.

jakoby vypůjčeným z románu 19. století, nabyt těmi různosměrnými zásahy nové soustředěnosti k titulní postavě a k existenciálním rozměrům lidského jednání a bytí.“⁶²

Faust se v tomto příběhu stává postavou, která usiluje o zrušení hranice mezi přáním a skutečností. Jeho přáním je být uznávaným mužem a k tomu mu může dopomoci majetek a vědomosti. Faust se nespokojí pouze s přáním, ale udělá vše, aby se jeho sen splnil.

Obliba knížek lidového čtení byla veliká a tak se příběh o doktoru Faustovi rychle rozšířil a snadno se adaptoval do českého prostředí.

Ve stejném století, jako knížky lidového čtení, vznikla i loutková hra od Matěje Kopeckého. Oba příběhy se však od sebe velice liší. Loutkové hry byly nejvíce oblíbené v období před zrušením roboty a těch nejpřísnějších omezení, kdy mohly vnášet do života obyčejných lidí alespoň trochu zábavy. Loutkové hry neměly za prvotní cíl varovat nebo poučovat a tomu je příběh uzpůsoben.

Loutková hra má s minulými příběhy o Faustovi společnou v podstatě jen základní „zápletku“, kdy se Faust upíše d'áblu a nakonec je d'áblem odnesen. Jinak je pojetí faustovské tematiky zcela jiné. Faust je postavou, která touží po ještě větším majetku a postavení, než má, a chce se stát velkým pánem. To je mu čertem splněno a tak začíná příběh plný veselých příhod a vtipných scének. Do příběhu je zakomponována tehdy oblíbená postava Kašpárka, která svou chytrostí vyzraje nad čerty i samotným Faustem a stává se tedy v příběhu představitelem dobra.

Faust se tedy v loutkové podobě stává Faustem veselým a osvobozeným od vyšších myšlenek.

Posledním příběhem, o kterém se zmiňuji ve své práci, je pověst *Faustův dům*. Alois Jirásek dokončil své *Staré pověsti české* na konci 19. století. Tato doba již není poznamenána nějakými velkými omezeními, zákazy nebo vlivy.

Jirásek zcela začlenil pověst o Faustovi do českého prostředí. Zasazením Faustova domu do Prahy se Faust stává pražským obyvatelem a celý příběh se odehrává v kulisách staré Prahy.

Tento příběh se od ostatních verzí nejvíce odlišuje nepřítomností Faustovy postavy. V příběhu je ale přítomný jeho odkaz, na který navazuje další člověk toužící po poznání. O Faustově postavě se zde tedy nedozvídáme téměř žádné informace.

⁶² LEHÁR 1988, s. 43.

Příběhy o Faustovi se neustále objevují jak v literatuře tak jiných uměleckých ztvárněních. Z hudební literatury 19. stol. je např. dodnes živá Gounodova opera Faust a Markétka inspirovaná Goethem, podobně jako Berliozovo Faustovo prokletí. V loutkovém podání se hra o Faustovi stala nezbytnou součástí repertoáru pro téměř všechna loutková divadla v Čechách. Ve dvacátém a jednadvacátém století je však tradiční faustovský příběh značně potlačen a vznikají tak spíše faustovská podobenství. Typickým příkladem je román M. Bulgakova Mistr a Markétka.

Prameny a zdroje

Primární literatura

JIRÁSEK, Alois. *Staré pověsti české*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury a umění, 1961.

KOLÁR, Jaroslav. *Historia o životě doktora Jana Fausta*. Praha: Academia, 1989.

KOPECKÝ, Matěj. *Doktor Faust*. Praha: Československé divadelní a literární jednatelství, 1955.

LEHÁR, Jan. *Václav Rodomil Kramerius, Knížky lidového čtení*. Praha: Odeon, 1988.

Sekundární literatura

BOHATCOVÁ, Mirjam. *Česká kniha v proměnách staletí*. Praha: Panorama, 1990.

JANDA, Bohumil. *Co dali naše země Evropě a lidstvu*. Praha: Sfinx, 1940.

KOLÁR, Jaroslav. *Česká zábavná próza 16. století a tzv. knížky lidového čtení*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1960.

KOLÁR, Jaroslav. *Návraty bez konce, studie k starší české literatuře*. Brno: Atlantis, 2007.

KOLÁR, Jaroslav. *Sondy, Marginálie k historickému myšlení o české literatuře*. Brno: Atlantis, 2007.

KOPECKÝ, Milan. *Český humanismus*. Praha: Melantrich, 1988.

Lexikon české literatury. 1. A-G. Praha: Academia, 1985.

Lexikon české literatury. 2/II. K-L. Praha: Academia, 1993.

POKORNÝ, Jindřich. *Kniha o Faustovi*. Brno: Mladá fronta, 1982.

TICHÁ, Zdeňka. *Cesta starší české literatury*. Praha: Panorama, 1984.

VESELÝ, Jindřich. *Doktor Faust*. Praha: Československé divadelní a literární jednatelství, 1955.

VESELÝ, Jindřich. *Doktor Faust Starých českých loutkářův*. Praha: Josef Springer, 1911.

On-line zdroje

KARÁSEK, Josef. Zpráva o Landfrasových rukopisech. *Český lid* [online]. 1903, roč. 12, s. 65-68. Dostupné z: <http://tyfoza.no-ip.com/ceskylid/>

<http://www.csfd.cz>

Seznam příloh

Příloha č. 1: Titulní list *Historie o životu doktora Jana Fausta*

Příloha č. 2: List 94 b *Historie o životu doktora Jana Fausta*

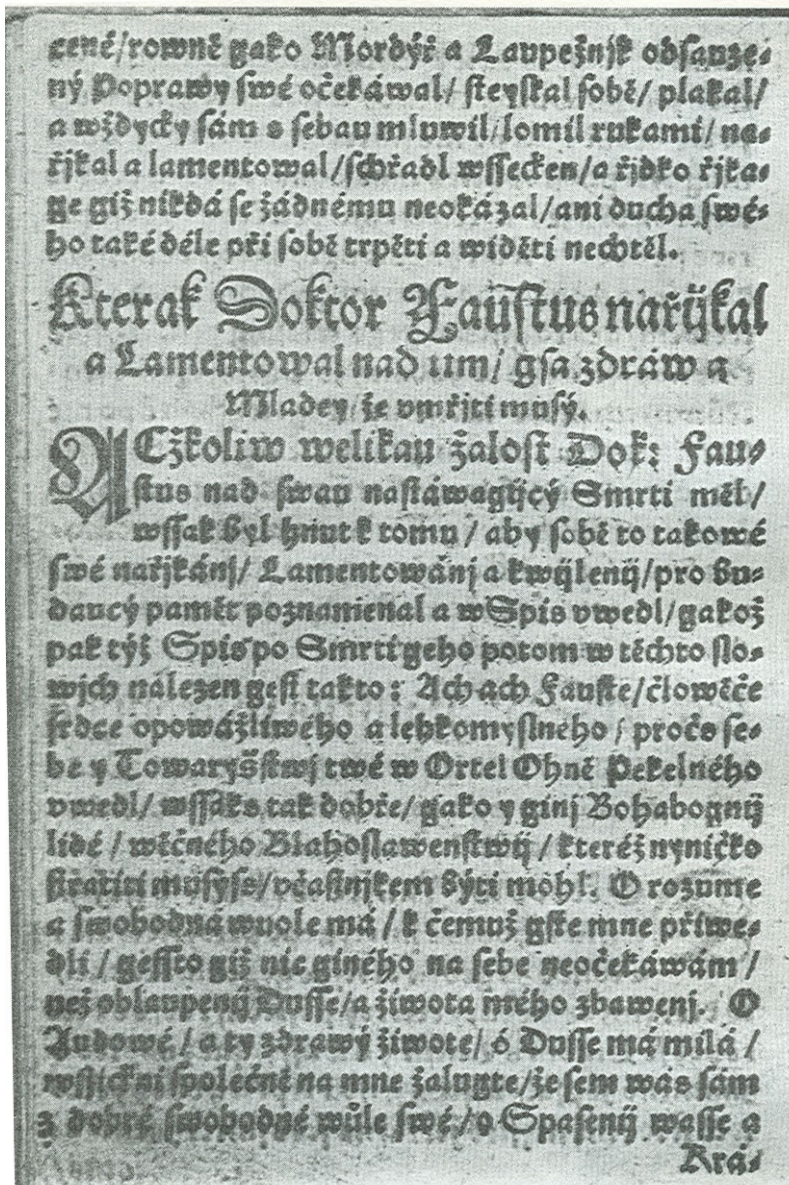
Příloha č. 1.

Titulní list *Historie o životě doktora Jana Fausta*

Zdroj: KOLÁR, Jaroslav. *Historia o životě doktora Jana Fausta*. Praha: Academia, 1989.

Příloha č. 2.

List b *Historie o životu doktora Jana Fausta*

Zdroj: KOLÁR, Jaroslav. *Historia o životu doktora Jana Fausta*. Praha: Academia, 1989.